

II. AŞEZAREA SECUIILOR ÎN BAZINUL SOMEŞULUI SI MUREŞULUI ÎN RÎNDUL POPULAȚIEI MAJORITARE ROMÂNEȘTI

Fenomenul social-istoric al deznaționalizării unei părți a populației românești în cuprinsul Transilvaniei și în vechea Ungaria prezintă două aspecte mai importante: a) cel mai și vînău, în grupe numeroase (părți sau sate întregi), pe teritorii întinse, între care locul prim îl ocupă Secuimea; b) deznaționalizarea în directivă și de la a sau „familiară” — gentilică în aproape tot teritoriul dintre Tisa și Carpați, — aspect care va fi studiat sumar în legătură mai ales cu antroponimele române (resp. slavo-române) existente azi ori în trecut la populația maghiarofonă (infra, cap. IV).

Observații și constatări făcute pînă prin anul 1918. Primul aspect, „secuizarea” (maghiarizarea în Secuime) — fenomen de largă notorietate, odinioară (totuși ignorat de foarte multă lume și de majoritatea istoricilor români) — a fost remarcat și urmărit, ca ceva straniu și interesant, de unii observatori, călători și publiciști încă de la sfîrșitul veacului al XVIII-lea. Mențiunea cea mai veche ce cunoaștem este informația precisă lăsată de călătorul aristocrat ardelean „(gr)of. T(eleki) D(omokos)”: în descrierea voiajului său prin Transilvania, el relatează că în zona Treiscaune (jud. Covasna), „mare parte dintre țărani fiind români, sunt de credință veche (orientală); aici românii își uită graiul, pe care aproape numai popii lor îl cunosc; confesiunea însă și-o păstrează peste tot”¹. Un alt voiajor prin estul Transilvania

¹ Egynehangy hazai utazások leírása, Tót és Horváth országoknak rövid eszmétertésével egygyütt kiadott G.T.D., nyomtatott Bétsben [Viena], 1796, 333 p.; p. 74 „Útvarhelnek lakossai majd mind Székely Magyarok; vagynak kevés Oláhok”; p. 94 „Három-szék igen népes tartomány és népe miveltebb mint a más Magyar nép az orszában, az Oláhis a’ ki itt lakik megmagyaroșodván nem oly vad és bárdolatlan. Itt az Oláhok nyelvet is el-telejtik, melyet szinte tsak papjaik tudnak. Vallásokat azonban, melyök nálok majd tsak külső tizeremoniákóból áll, meg-tarták mindenütt; - nagy része pedig a parasztoknak Oláh lévén, ó hitű”. Pasajul (extrem de valoros și savuros) a fost parțial relevat și reproducă în traducere mai întâi (separe) de clericul I. Dăianu, în GlasR., 1936, nr 18, 10 IV, p. 19 („călătoriile unui magnat prin Secuime”), cu alte elemente des-

niei, la a. 1821, jumele Alexe Dósa² păstrează în jurnalul său două informații despre români din zona secuiașă: în Baraolt ei sunt puțini, iar la Bicsad (jud. Covasna), „apartenind integral grofului Mikó Miklós, locuiesc români și unguri, dar români vorbesc mai mult ungurește”³. Deci limba maghiara era foarte bine cunoscută de majoritatea românilor în zonă Treiscaune, fiind bilingvi la care prevalau elementele maghiarofone. Din mențiunea în ordinea „români — unguri” dată de către Dósa s-ar putea deduce că aproape jumătate (sau eventual chiar majoritatea) satului Bicsad o formau români la începutul secolului al XIX-lea⁴, — „iar în acest sat nu peste mult se pierde complet vorba românească, la fel ca în multe alte localități. În cursul integrării firești, între credincioșii din Secuime ai celor două confesiuni românești (ort.; unită) devineau mereu mai numerosi cei de limbă maghiară”⁵ — lucru firesc, ușor de explicat: români își uitau limba maternă, vorbeau mai des apoi exclusiv ungurește, începând astfel să „devină unguri”; dar își păstrau confesiunea orientală-grecoască. Fenomenul era observat pe la a. 1840 și de italo-francezul Aug. De Geran d'ò⁶, iar cățiva ani mai tîrziu de înșuși guvernatorul austriac al Transilvaniei (1849—1850) L. Wohlgemuth, care facea „o constatare interesantă despre imprejurările din Secuime. Cu mare neplăcere observă că aici români erau adeseori maghiarizați, încît se găseau unele sate ce odinioară fuseseră locuite numai de români, unde nu se mai vorbea decât limba secuiașă”. Planuia să introducă în astfel de sate numai funcționari români, spre a pune stăvila

pre descrierea călătoriei lui Teleki Domokos în estul Transilvaniei; cf. ErdM., 1942, p. 555.

² Dósa (Dózsa) Elek (1803—1867), eminent publicist, jurist și politician ungur la Tîrgu Mureș, era o figură marcantă a Secuimii, la mijlocul secolului al XIX-lea (cf. Magyar írók élete és munkái, Budapest, II (1893), p. 1027—1030, J. Szinnyei).

³ Manuscrisul inedit al lui Dósa E. se află în Arhiva Muzeului Ardelean (Biblioteca Universității), Cluj-Napoca, nr 1874, foaie 7 (Baraolt), 8 (Bicsad, „mely egészben a 9. Mikó Miklósé, oláhok és magyaroł lakják de az oláhok is magyarlók beszélnek”, citat în ErdM., 1942, p. 555). În legătură cu o „rebeliune” a românilor (la a. 1900), ziarele Székely Lápost (Tg. Mureș), 1900, nr 56, 9 IV serie „körülbelül 1765 táján telepítették oda ezt a népet a gróf Mikes-féle üveggyárhoz munkásoknak. Azota szokásban, életmodban, viselteben hasonlók lettek a székelyekhez. Idegen nem mondáná meg, hogy nem eredeti székelyek”.

⁴ Cu toate că o „statistică după confesiuni” de pe la 1860 punea la Bicsad numai 30 ortodocși (adică români, secuiași), față de 630 catolici (între care unii puteau să fie tot români, trecuți la catolicism), iar la Micfalău 800 ortodocși, 406 catolici, 70 reformați (SzFLeir., III, p. 6); aici majoritatea românească era evidentă.

⁵ ErdM., 1942, p. 555.

⁶ Transylv., II (1845), p. 17 „... parmi les Siculis, les Româns perdent leur langue et leur nationalité; l'élément hongrois absorbe l'élément valaque ...”, p. 171 „on compte aujourd’hui bon nombre de Siculis qui professent la religion grecque. Ce sont simplement des Valaques dénationalisés”.

procesului maghiarizării”⁷. Erau masele rustice etnic-nationale românești vorbind ungurește și fiind pe cale de „secuizare”, evaluate prin a. 1867 la vreo 30—40 000 de către un corespondent anonim bun cunoscător al stărilor din Secuime⁸.

Secuizarea masivă a românilor o relevau în termeni generici unui erudit istoriograf și etnograf maghiar în a doua jumătate a sec. al XIX-lea; astfel, în *Marosszék ismertetése* (1868—1869), p. 24 Carol Benkő⁹: „există printre secui, ca de ex. în Sardul Nirajului români care, deși păstrează obiceiurile nationale și confesiunea, sunt totuși intratită maghiarizați, încit nu înțeleg limba română”; p. 148 „în Roteni — biserică gr.-catolicilor spre sud; români din Roteni nu-și cunosc limba maternă, s-au maghiarizat alegindu-și jude [reprezentant în conducerea comunității ecclaziastice] ungur de mai multă vreme...”¹⁰. Autorul celebrei monografii a Secuimii (*Székelyföld leírása*, I—IV, 1868—1870), baronul Blasius Orbán¹¹ a cunoscute anii de zile intregul teritoriu al „scaune”-lor, sat de sat, din hotare în hotare, observând totul și stînd de vorbă cu toată lumea; la sfîrșitul perioadei sale siculice și a documentării ample, el a descris în cele patru volume: localitățile, locurile, monumentele ungurești, solul și subsolul, topografia, peisajul, mersul vremii, trecutul și prezentul, documentele și legende, date și starea economică, culturală, obiceiuri și năravuri, superstiții și practici primitive, snoave și povesti unele absurde ori ridicolă și alte nimicuri; a văzut „totul”, dar pe români (oláhok, odată „român”, SzFLeir., IV, p. 128) foarte

⁷ Raport despre călătorie, Cons. de min., 4637/1850 (L. Wohlgemuth); An IstN., IX, 1943—4, p. 291 (H. Klima), „nobili maghiari, scria el, erau cei mai cruci asuprițori ai iobagilor români. Attitudinea lor entuziaștă față de ideile de libertate, egalitate și frățietate dispără cind este vorba de supușii lor” (Privatkorrespondenz. Scris. partic. către Schwarzenberg, 20 XI, 1849).

⁸ Concordia. Jurnal politic și literar, (Buda)Pesta, VII, 1867, nr 67, 8 IX/27 VIII, p. 2 „noi nu vrem să conturba nici a ne vălăta că în pămîntul secuiesc azi-mâne am pierdut la vreo 30—40 mil români, cari trebuie să mărturism mâne poimâne nu-i vom avea, de cumva națiunea nu va îngrijide creșterea generaționii viitoare în spiritul național...”, semnat „Unu munteanu”.

⁹ Benkő Károly (1805—1863), jurist și istoriograf al Secuimii, judecător în Tîrgu Mureș; cf. despre el panegiricul compus de istoricul clujean Szabó Károly, *Emlékbeszéd Benkő K. felett*, în ErdM., III, 1864, p. 1—4.

¹⁰ MarSz, p. 24 „vannak a székelyek között, mint p.o.: Sárdon, olyan oláhok is, kik nemzeti sokásaiat, vallásaiat megtartják ugyan, de anonyira elmagyaroztak, hogy az oláh nyelvet nem értik...”; p. 148 „a harasztkeréki [Roteni] oláhok nem tudják nyelvüket, elmagyaroztak, meggyebiről is magyart választottak régebb magoknak”.

¹¹ Despre Orbán Balázs (1829—1890; tată secui, mama turcoaică; recunoscut chiar și de unguri ca un secui șovin), v. de ex. Sándor J., *Baró Orbán Balázs élete és működése* [Viață și activitatea lui b.O.B.], în ÉmlSzM., p. 235—243; broșura colectivă *Ki volt Orbán Balázs [Cine a fost O.B.?]*, Odorheiu, 1929, 64 p.

greu și observă, atât oamenii¹², cît și clădirile lor de cult (rar menționează o bisericuță în vreun sat la periferia Secuimii); despre limbă și antroponimia lor bogată: nici un cuvînt la Orbán B. Că admirabilă dibacie și dezvoltură izbutește autorul baron să ignoreze pe români; dar el cunoștea bine procesul secuizării, pe care-l prezintă deformat, tendențios, nu ca un om de știință obiectiv care căută datele istorice concrete și actuale spre lămurirea trecutului și înțelegerei prezentului, ci în maniera unui agent politic, propagandist reticent, viclean și mistificator. Criteriul lui în clasificarea populației nu este etnicitatea, ci confesiunea; împărțind locuitorii după confesiuni (exactitatea informației e discutabilă), Orbán B. admite: în scaunul Odorheiul 3901 de confesiune orientală (din totalul de 96 929 locuitori; SzFLeir., I, p. 15—17), în scaunul Ciuc 13 028 „orientali” (din totalul de 96 525 locuitori; SzFLeir., II, p. 6); în Trei-scaune 15 069 (SzFLeir., III, p. 6), în Mureș numai 18 161 (IV, p. 9); în sensul „scaune”-lor; pe cei mai mulți însă nu vrea să-i considere ca români, ci numai ca secui, cu argumentarea unei „logici” simpliste-naive, sui-generis, astfel: sunt oameni de confesiune greacă, vorbesc ungurește și nu înțeleg nici o vorbă românească, spunind ei însă că nu vor să audă și nici nu vor să fie numiți români (oláhok), — ergo, „noi îi considerăm secui”, formulă repetată șablonic de patru ori la cele patru scaune siculice¹³. Scriitorul erudit și talentat Orbán Balázs apare aici ca un istoriograf și etnolog mediocre, incorect, preocupat nu de adevărul istoric al compozitiei etnice a Secuimii ci de obiectivele șovine și imperialiste ale maghiarizării. „Descrierea Secuimii” (SzFLeir., I—IV) este una din cele mai perfide încercări de a falsifica situația etno-lingvistică a teritoriului din partea unui erudit care ar fi fost cel mai în măsură să adune sistematic și să prezinte corect toate datele despre elementul popular românesc.

¹² De ex. la Ilieși (Sovata, supra, p. 75) recunoaște că majoritatea satului sunt români, SzFLeir., I, p. 139—140; la fel este nevoie să facă în zona Toplija, Tulgheș etc.; dar în cele mai multe locuri unde existau massive grupe de români, jumătate sau chiar mai mult din sat: Orbán B. tace. Tipic între multe altele cazul satului Kanta (supra, p. 58), unde SzFLeir., III, p. 107, „nu știe nimic de români”, ci numai de sirbi, ruși și a.

¹³ „... 3901 lélekre menő keleti vallásuakat (görög egyesület és nem egyesület) oláhoknak nem mondhatjuk, hanem csak is keleti vallású székelyeknek, mivel ők magukat is annak tartják, mivel egy árva szót sem tudnak oláhul, elannyira, hogy lelkészek is kénytelenek magyarul szónokolni templomaikban...; azért én a székelyföldi keleti vallásuakat, miként ők ohajtják, székely testvéreink közzé sorozom” (SzFLeir., I, p. 15); apoi „Csikmegyében keleti vallásuak is vannak pározeren; ezek közül a régebb itteni lakók (nagyirészt a birtokosok által betelepített jobbágynak) anonyira elszékelyesedtek, hogy oláhul szót sem tudnak oláhok lenni nem is akarnak...; a keleti vallásuak közül mindenkoruk, kik a csíki ősfalukban laknak, magyarákjuk elannyira, hogy ha valaki oláhnak nevezné, sértések vennék, ezek és a székelyek között nyelv, öltözet és szokásokra nézve mi eltérést sem vehetünk észre is oláhoknak legfeljebb a havasok közti azon új telepek lakóit vehetjük, kik ugy nemzeti nyelvüket, mint viseletüket megtarták...” (SzFLeir., II, p. 6; cf. III, p. 6, IV, p. 9). Formulari și „explicații” preluate și de alti publiciști, ca Vitos M., *Csikmegyei Füzetek* (1894), p. 410 „Vasláb, Szalamás, Várhely —

în raport cu cel majoritar secuiesc la mijlocul veacului al XIX-lea : informații orale, antroponime, biserici și cimitire „orientale” etc. Dar pentru un magnat șovin și arrogant (cu apucături demagogice, care i-au adus oarecare popularitate), prin optica unui „patriotism” exclusivist valahii nu puteau fi văzuți decât dacă „îi înșirăm între frații noștri secui” (SzFLer., I, p. 15); natural, asemenea „frați secui” erau nu numai cei care mai păstrau confesiunea orientală, ci și foarte mulți alții trecuți la catolici și reformați sau la unitarieni. — Amestecul etnic și secuizarea erau observate și relevate de toti cei care se ocupau chiar tangențial de problemele demografice de aici ; astfel, *Anuarul Scolii medii din Odorheiu* observă la a. 1874 : „locuitorii orașului Odorheiu sunt în majoritate secui, însă există între ei foarte mulți care ei însăși sau parțial prin strămoșii lor nu sunt secui, ci săși, nemți, unguri, români, armeni, dar într-atâtă s-au secuizat, încit acum abia li se mai poate observa obîrșia. Este semnificativă preocuparea populației de a se afișa drept truncus secuiesc (autohtonii, neaosi) și a disprețui pe imigranți ; dar uneori închipuiriile «trunchiști» locuiesc numai de cîteva generații între secui”¹⁴.

În a. 1874, revista *Transilvania* lui G. Barițiu scria în legătură cu „Secuii în Transilvania” : „din 427 647 locuitorii în Secuime, aproape 100 000 sunt români (adică 51 000 greco-catolici, 43 000 ortodocși). Pe același teritoriu secuiesc populaționea românească odinioară era mult mai numeroasă, însă români persecuati și tiranizați parte din ei au trecut în Moldova, parte s-au maghiarizat”, maghiarizarea continuându-se nestingherită de vreo rezistență sau măsură a conducerilor bisericesti de la Blaj ori de la Sibiu, incapabile sau indiferente față de situația românilor din Secuime¹⁵. O excelentă informare asupra stărilor (mai ales în zona Odorheiu și Treiscaune) a dat cu deosebită competență, modestie și francheză un cunoscător bun al Secuimii, profesorul Francisc Kozma, în monografia despre

ma már annyira elszékelyesedtek, hogy oláhul egy szót sem tudnak, oláhok lenni nem akarnak, sőt a nyelvet, szokásokat, viseletet is elsajátítván, minden irányban még összeházasodások által is a székelyekbe teljesen beolvadni...” (etc.) par. simple adaptări, parafrázári sau transcrieri direct după O.B.

¹⁴ „Udvarhely város lakossai legnagyobb részben székelyek, de vannak köztük igen sokan, kik részént maguk, részént őseikben nem székelyek, hanem szászok, németek, magyarok, oláhok, örmények, de annyira elszékelyesedtek, hogy most már eredetük alig felismerhető. Sajátos azon törekvés, hogy a lakosság szereti magát székely truncsnak (olskosnak) feltüntetni és a betelepülőket lenézni ; pedig néha a képzelt truncusos csak pár nemzedék ota laknak a székelyek közt”, *A székelyudvarhelyi kir. állami főréál-tanoda értesítője*, 1873/4, p. 48.

¹⁵ „Până azi tot se maghiarizează prea destui români din Secuime și se vor maghiariza mereu, prin trecere la calvinism și catolicismul apusean, cu atâtă mai vîrstos că sfintii părinți, venerabilele consistorii, sfintele sinoduri nu prea au timp să oțupa de soarta acelor oîi perduite, sau dacă vreți, sentinile perduite ale românilor... Apoi de ce să ne mirăm dacă în unele comune abia mai știe popa românește, iar preoteasa nicide-

„situată economică și culturală” (1879), p. 76—77 : românii din Secuime sint de două categorii : cei din interior (belfoldiek) și mărginași sau munteni (határszéliek vagy havasiak), aceștia mai mult crescători de vite și oieri¹⁶. „Dintre cei din interior, un număr covîrșitor s-au maghiarizat complet și anume într-o măsură mult mai hotărîtoare decât s-au romanizat secuii în jud. Hunedoara. În afara de religie, nimic nu mai amintește de neamul lor, căci pe lingă limbă, mare parte dintre ei și-au adaptat felul de trai și imbrăcămintea la secui ; au format familiile mixte și o iau în nume de râu dacă nu-i considerăm că buni și curați secui. În jud. Odorheiu, aceasta este regulă, încit cine cutreieră comunele Secuieni, Bodogaia, Cristur, Filiași, Rugănești, Betești, în cele două Chede, Porumbenii Mari și Mici, Satul Mic, Bezid, Mugeni, Lutița, Odorheiu și în cele mai multe sate din cele două văi Homorod și se introduce printre populație examinindu-i idiomul, modul de trai, portul și sentimentele : nu va găsi altceva decât secui curați ; cu toate că aceste comune și foarte multe altele din județ, la Lenk [supra, p.50] sunt arătate ca fiind cu populație mixtă și c u i — r o m â n i. Așa se prezintă situația în nenumărate sate din jud. Treiscaune, Ciuc și Mureș, unde azi devii ridicol dacă (în Vârghiș, Racoșu de Sus, Aita Mare, Belin, Sfintu Gheorghe, Ivănești, Cernatu de Sus și de Jos, Dobolii, Brates etc.) cauți după români. Sunt iarăși localități unde transformarea este în curs și în zilele noastre, de ex. în Zagon [etc.]”¹⁷. Pentru lichidarea ultimelor insule de români, ca bun gospodar cu simț practic ce era prevăzind totodată evitarea oricăror „frecușuri și silnicii confesionale”, F. Koz-

cum și dacă în piața Brașovului îi auzi pe unii zicindu-ți cu duioșie și naivitate : hiszen uram én is az oláh részen vagyok... Dară ce ne pasă nouă că se vor mai pierde încă 100 000 de români, las' să-i pese la Galgozzi C., Orbán B., Simon Elek, comitetul Lonyai, reunii din Budapest care adună fonduri pentru secuii din Moldova și altor fanatici de naționalitatea lor ; în locul românilor perduți ne va transporta Roesler și alți scriitori de calibrul lui alți români din Bulgaria, Macedonia, Tessalia, Epir...”; urmează o spirituală caracterizare cu fină ironie și simț umoristic a felului de a fi ai secuilor, *Trans.*, VII, 1874, p. 151—153.

¹⁶ În zonele de munte, fiind oieri transumanți sau „pendulatori”, care nu înseamnă însă nicidcum „nomazi”.

¹⁷ Kozma Ferenc (1844—1920), *A Székelyföld közigazdasági és közmivelési állapota* [Situată economică și culturală a Secuimii], Budapest, 1879, 472 p.; p. 76 „a Székelyföldön élő oláhok a két csoportba kell osztanunk, u.m. belföldiekre és határszéliekre vagy havasiakra... A belföldiek tulnyomó nagy száma teljesen megmagyarosodtak és pedig sokkal határozottabbi mertékben, mint a hunyadmegyei székelyek eloláhosodtak. Náluk az egy valláson kívül már misen emlékeztet fajukra, (p. 77) mert nyelvökön kívül nagy részük életmodját és ruházatját is egészten a székelyekéhez idomítta, vegyes családot alkotott și rosznéven veszi, ha nem tartjuk tiszta și jó székelyeknek. Udvarhelymegyében ez kivétel nélkül áll, uly hogy ki Ujszékelyen, Alsoboldogfalván, Székely-Keresztur, Fiátfalván, Rugofalván Betfalván a két Kedében, Kis- és Nagy-Galambfalván, Kicseden, Bözödön, Agyagfalván, Udvarhelyen și a két Homorod-völgyének legtöbb falujában ép között megfordul, annák nyelvét, életmodját, viseletét vizsgálja, érzelmeit kutatja : mást mint tiszta székelységet találni egyáltalán em fog.

ma propunea ca greco-catolicii să fie pur și simplu înglobați în eparhia romano-catolică, iar ortodocșilor să li se confectioneze o eparhie „evang.-ag”. Soluția propusă pentru primii era chiar mai ingenioasă, expeditivă și ieftină decit va apărea peste trei decenii experiența cu „episcopia greco-catolică” de Hajdudorog. — Observațiile lui Kozma (ca și ale altora) despre „disparația” românilor săi reale și valabile numai considerind un singur criteriu: idiomul vorbit de acei „românosecui”, fără a ține seama de alte realități, ca antroponimele (multe românești; cf. infra, 250, 248–249), confesiunea lor (românească, la foarte mulți) și la mulți conștiința sau măcar amintirea vagă că „au fost” români, căci numai și criterii ca „supărarea unora din ei dacă nu-i consideri buni secui” constituie tocmai o dovadă peremptorie pentru obîrșia lor românească.

O importantă contribuție de ordin general (ignorată pe nedrept de cei mai mulți) la problema amestecului etnic în Secuime aduce P. Hunfalvy în lucrarea polemică asupra obîrșiei secuilor¹⁸: demonstrând între altele unitatea lingvistică între unguri și secui, el trage concluzia că aceștia din urmă erau unguri având însă foarte multe amestecuri etnice, între care locul prim îl ocupă slavii (toponimie, lexic, chiar și antroponime ca *Boroszló*, *Karácsón*, *Szovát*), deosebindu-se două pături (faze): a) elementul vecchi găsit de

Pedig nevezett községek s még nagyon sok a megyében *Lenknél* mind székely és oláh lakos ággal vannak bejegyezve. Igy van ez Háromszék és Csíkmegye s Maros (Torda) megy számtalan községenél, hol ma már nevetegessé válik az ember, ha egy Vargyas, Felső Rákos, Nagy Ajta, Bölön, Sepsiszt-György, Szent-Iván, Felső-és Alsó-Csernáton, a két Doboly, Barátos s a többik oláh nemzetiségű lakosság után tudakozódik. Vannak megint helyek, hol az átalakulás napja inkban is folyi, pl. Zágonban egy egész külön faluérz, a patakna az erdőbenyui partjain mind oláhság, de már beszél magyarul, vegyes házasságot köt a vannak a faluban teljesen magyarsultak számosan. Ugy hogy tényleg körülmenyelek alapján a Keleti (Károly, *Házánk és népe*) által 47 776 lélekre számított székelyföldi oláhoknak alig lesz lehetséges 1/3 részénél többet felatalálni.... Aceste păsaje din carteau lui Kozma F. au fost citate cu traducere în *GazOd.*, 1937, nr 222, 18 III, p. 3, nr 223, p. 11.

¹⁸ Hunfalvy Pál, *A székelyek. Fekete a székelyek scyltha-hun eredettségére* [Secuii. Răspuns (lui dr. Nagy János) în chestiunea despre obîrșile scytho-hunice ale secuilor], Budapest, 1880, 79 p. — Paul Hunfalvy (1810–1891), eminent erudit filolog-lingvist (specialist în limbile fino-ugrice și turcesti) și istoriograf maghiar de obîrșie germană (Hundsdörfer), ingenios exeget, virtuos scriitor polemist; s-a ocupat intens de istoria limbii și a poporului român (cf. în special monografiile sale: *Die Rumänen und ihre Ansprüche*, Wien—Teschen, 1883, 365 p.; *Az Oláhok története* [Istoria valahilor, postumă, nedeterminată, publicată de L. Réthy], Budapest, 1894, I—II 543 și 553 p.], sustinând peste tot nu numai cu artă și abilitate, dar mai ales cu violentă de fanatic teza-roesleriană despre imigratia românilor la stînga Dunării în veacurile XI—XIII, idee care la Hunfalvy a luat formele unei obsesii morbide, a unui coșmar ce-l ducea în chip firesc și necesar la aserționi și acrobati fanteziste.

unguri în Pannonia și Dacia la venirea lor aici și pe care l-au asimilat, b) cel venit ulterior (ruși-ruteni, poloni etc.), care în Secuime s-a contopit cu secuii, dar în restul teritoriului (aşa-numitul „a magyarok földjén”) s-au amestecat mai mult cu valahii „sositi mai tîrziu” [?]. O parte din secuimea actuală este deci cu siguranță de obîrșie slavă; dar majoritatea ei neîndoilenică *ungurească*, dovedă că a putut să asimileze elemente eterogene, să le maghiarizeze (Hunfalvy, *A Székelyek...*, p. 47). *Pecenegii* (Bisseni) s-au secuizat: „neîndoilenică că o parte din secuii de azi săt de origine pecenegi” (*Ibidem*, p. 49). *Cumanii* erau puțini (*Ibidem*, p. 50). *Români* încă au fost asimilați între secui, cum arată exemplul de la *Oláhfalu* (Vlahita), unde convingea secuii și valahii ceea ce rezulta din documentul de la a. 1301 (Hunfalvy P. serie greșit „1501”; SzQkl., I, p 30, despre „cnezul Ursul” [documentul nu este autentic]), români au devenit „catolici, secui eurăi, harnici, capabili” (cum îi califica Orbán B.); peste tot unde au trecut la catolicism ori la reformații, români s-au maghiarizat ori secuizat. La Brețcu, din 3 000 locuitori, 2/3 sunt secui, o treime români ortodocși; dar și în cele 2/3 există cu siguranță mulți secui ai căror înaintași fiind români și trecind la catolicism s-au secuizat. „În general considerăm neîndoilenic faptul că între secuii de azi o parte este de obîrșie românească”¹⁹. Secuimea în ansamblu s-a format din populații de origine variată („külömböző eredetű népekből alakult meg”): majoritatea unguri [adică: zakuli, zekuli, secui], slavi, pecenegi, valahi. Atare varietate de neamuri a fost însă transformată în unguri din punct de vedere politic național, iar din cel social și politic în secui prin efectul nivelator al vremii.²⁰ Cu intuția justă și curaj de istoric-ethnolog întrezărea și formula Hunfalvy P. o realitate (pe care însă nu o cunoștea în detaliu, lipsindu-i documentarea, în special antroponimele și date despre confesiunile românești în Secuime): amestecul etnic din care s-a alcătuit „blockul secuiesc”, omogen numai în aparență din punct de vedere lingvistic și organizatoric.

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, fenomenul secuizării — în plină desfășurare, de notorietate generală — a fost semnalat adesea și de călători străini, ca scriitorul-ethnograf R. Bergner²¹,

¹⁹ „...a másik kétharmadában bizonyosan sok székely van, kinek elődjei oláhok lévén s katholikusokká változva elszékelyedtek. — Általában kétségtelennek tartjuk, hogy a mai székelységnak valamelyik része oláh eredetű”, Hunfalvy, *A székelyek*, p. 51.

²⁰ „A sokféle eredetű lakosság azonban nemzetileg magyarrá, társadalnilag és politikailag székelylýe vált az időnek összesimitó hatása által”, *ibid.*, p. 52.

²¹ Rudolf Bergner (1860–1899), etnograf și talentat publicist german, turist prin Transilvania și România, despre care a scris: *Siebenbürgen. Eine Darstellung des Landes und der Leute*, Leipzig, 1884, 410 p.; *Rumänien. Eine Darstellung des Landes und der Leute*, Breslau, 1887, 412 p.; *Zur Topographie und Ethnographie Siebenbürgens*, în *Ausland*, 1892, 13 p.

în cartea despre Transilvania, care observă la Gheorgheni satul fruntaș romanesc Voșobeni cu locuitori care își păstrează limba, portul și confesiunea, dar vorbesc și ungurește (prima etapă, a bilingvismului), fiind imprejmuiți de o puternică masă etnică secuiașă. Alta este situația la Joseni (Alfalău), unde românii și-au uitat limba, păstrându-și numai confesiunea. După Șematismul din a. 1880, autorul dă în protopopiatul Giurgeului (Gheorgheni) 14 968 greco-catolici în 15 parohii, la Odorhei 2 685 în 8 parohii, iar în Treiscaune 3 880, plus 15 000 ortodocși; numărul românilor (de confesiune orientală, izolați este evaluat la 36 000 [ceea ce nu corespunde realității, cf. supra, p. 55 — 73]. Acțiunea de maghiarizare forțată a acestor grupuri izolate a fost urmată de reacțiunea românească spre a salva naționalitatea prin biserici și școli românești.²²

Presă românească din Transilvania vorbea de „Români din Treiscaune” (*Gazeta Transilvaniei*, Brașov, 1893, nr. 98 și 99, din 5 și 6 V), cu satele românești unde mai sunt români și satele din care ei „au dispărut”, mai ales cele din centrul comitatului, iar în monografie despre sudul și estul Transilvaniei, *Tara noastră. Descrierea părților Ardealului de la Mureș spre miazăzi și Valea Mureșului*, Sibiu, 1894, S. Moldovanu²³ dă unele indicații de ordin general asupra secuizării românilor din zonele Treiscaune și Ciuc: „în Treiscaune românii sunt în minoritate. O parte din aceștia, copleșiți de multimea secuilor, sunt secuizați, pe cind altă parte și-au păstrat neatinsă întru toate naționalitatea. Români de prin satele așezate la poalele munților de la granită începînd de la Poiana Sărăta pînă la Budila, anume cei din comunele Poiana Sărăta, Brețcu, Mărtănuș, Ojdula, Zăbala, Covasna, Zagon, Boroșneu Mic, Buzăiele, Dobîrlău,

²² R. Bergner, *Siebenbüroen*, p. 401—402 „... Vaslab eine ansehnliche rumänische Niederlassung. Die Leute haben ihre Tracht und ihre Religion beibehalten; doch verstehen sie ausserdem auch magyarisch, da sie von einer mächtigen Szeklerbevölkerung umgeben sind. Anders die Bewohner von Alfalău [Joseni], diese haben ihre Sprache verloren und nur die Religion gerettet. Auf dem als Szeklerboden bezeichneten Areal finden wir nicht weniger als drei griechisch-katholische Dekanate und zwar umfasste laut Schematismus der Erzdiözese von Alba Iulia 1880 das von Gyergyó 14 896 Seele und 15 Pfarrreien, das von Udvarhely 2 685 Seelen in 8 Pfarreien und das von Háromszék [Treiscaune] 3 880 Seelen. Da nun aber noch 15 000 zum Erzbistum Hermannstadt gehörige Griechisch-orthodoxe im Szeklerland leben, so kann man die Zahl der von ihren Landsleuten abgesonderten Rumänen auf 36.000 Köpfe veranschlagen. Seitdem magyarischerseits die Entnationalisierung dieser isolierten Gruppe selbst mit gewaltsamem Mitteln versucht worden ist und seitdem der frühere Plan, die magyarische Sprache in die rumänischen Kirchen einzuführen, sowohl in der Presse als im Reichstag mit Ungestüm besprochen wird, unterlassen es die Rumänen nicht, die drohende Gefahr von ihren Stammmesgenossen energisch abzuwehren. Es werden Kirchen und Schulen gebaut, Pfarrer doktoriert, rumänische Schulbücher vertheilt und rumänische, hoffnungsvolle Jünglinge unterstützt”.

²³ Silvestru Moldovanu (1861—1913), profesor de gimnaziu, eminent publicist, ziarist la Brașov.

Marcos, Teliu și Budila și-au păstrat limba, obiceiurile și portul românesc, fiind în contact cu România, parte ca oieri. Portul lor este cu mici variații cel mocanesc (Săcele), păstrîndu-și cei mai bătrâni și chice (păr lung, rotunjit pe la frunte). Asemenea și-au păstrat naționalitatea română din jurul Vălcelelor, precum și cei din Vălcele, Arpățac, Hăghig, Arini etc. Secuizați sunt românilor aflători în comunele din lăuntrul, din partea apuseană și de miazănoapte a Treiscaunelor, care și-au pierdut aproape tot ce e românesc: obiceiurile românești, portul și odorul cel mai scump al unui popor, limba; numai religiunea strămoșească și-au păstrat-o și prin aceasta conștiința că sunt români, ceea ce ei o exprimă zicind că se țin de legătura românească. Aceștia afară de religiune, n-au nimic comun cu românilor mărginași din Treiscaune; preoții în biserică afară de slujba dumnezească, sunt siliți să se folosească de limba ungurească, ei predică ungurește, ca să poată fi înțeleși și chiar și în puținele școale confesionale românești, ce le mai au, se folosesc mai mult limba ungurească. Frumosul port românesc aici a dispărut cu totul; bărbății poartă cisme mari, mai rar și opinci, cioareci de coloare albă-gălbui, rocuri scurte, întunecate și pălărie mică, întocmai ca secuii. Femeile poartă, ca și secuiele, rochii secuizați, rocuri (laibere) și în cap năfrâmi de obicei de coloare mai întunecată, lipsind varietatea admirabilă de colori, cari asezațe cu gust și simetrie, fac atât de incintătoare porturile românești” (*Tara noastră*, p. 262—3 = *Ardealul*, I, 1911, p. 154—5). „În Ciuc și Giurgeu majoritatea locuitorilor o formează secuii. Ici-coleau sunt armeni, precum în Szépviz (Frumoasa), în S. Miclăuș (Gheorgheni) etc. cari se ocupă mai cu seamă cu comerțul. Se află apoi, cu deosebire în Giurgeu, și români în număr considerabil. O parte din aceștia și-au pierdut limba și datinile române, fiind cotropiti de multimea secuilor. Astfel sunt români din Cason și Ciuc. Numărul lor este mic; mai mulți se află în satele Casonul Mare, Ciuc S. Georgiu, Ciuc Lázárfalva, în pasul Ghimesului: în satele Ghimes și Făget, apoi în Ciucul superior: în Ciuc S. Dominic, Szépviz etc. Aproape toți aceștia și-au pierdut limba și datinile românești și numai religiunea îi deosebește de secui. Români din pasul Ghimes însă și-au păstrat pînă acum portul românesc, portul ce-l au românilor din Giurgeu, care sunt în număr considerabil și numai în cîteva sate sunt maghiarizați, cei mai mulți însă își au limba și tot avutul lor național neatins de influența străinismului. În Giurgeu sunt 12 comune mari cu locuitori români. În două, Joseni (Alfalău) și Gheorgheni (S. Miclăuș), români și-au pierdut naționalitatea; înainte de 1848 români de aici vorbeau românește și aveau port și datini românești. Generația mai tînăra însă, încucerindu-se cu secuii, a părăsit limba și datinile strămoșești, adoptînd pe cele ale secuilor. În cele-

lalte 10 comune se află români nemaghiarizați. Astfel sunt comunele Vașlab, Varviz și Sarmaș pe platoul Giurgeului, pe sărmul Mureșului, apoi spre pasul Bicazului comunele Dămuc, Bicaz, Valea Jidului și Teleac și în fine Bistrițioara și în pasul Tulgheș comunele Bilbor, Corbu și Tulgheș” (*Tara noastră*, p. 295–6 = *Ardealul*, II, p. 11–12). În trecere spre Moldova, filologul G. Weigand (Lipsca) era informat în aceeași zonă că din vreo 30 000 de români în comitatul Treiscaune, 5 000 erau maghiarizați, păstrând însă ferm confesiunea ortodoxă împreună cu denumirea etnică „oláh”, fără a mai vorbi deloc română.²⁴

Cum s-a spus și repetat adesea, observatorii ca și statisticile maghiare țineau seamă în primul rînd, dacă nu apără exclusiv de idiomul vorbit, după care considerau și consecință ca unguri pe toți maghiarofonii (majoritatea uitaseră parțial sau total limba română). Dar la „secuii – români (olahi)” determinarea adevărată obîrșii etnice trebuie făcută și după alte criterii, între care principalul (în cazurile unde n-a fost schimbătură, abandonată) este apartenența cionfesională, religia orientală (ortodoxă) fiind adoptată de toți români din Transilvania (în cele două versiuni: „uniți” greco-catolici și „nonuniți” ortodocși). Este un fapt istoric îndeobște cunoscut că religia greacă (orientală) nu a fost adoptată niciodată de unguri ori de secui (adică de populația initial maghiarofonă a Transilvaniei), fiind aici numai o „erezie tolerată”, cum prevedea dispozitiile constituției ardeleane²⁵. În consecință este și era evident pentru toată lumea că, în Secuime, ca și în restul Transilvaniei, cei de confesiune greacă (ort., gr-cat.) erau toți români²⁶. Acest factor – criteriu documentar-

²⁴ Gustav Weigand, *IX. Bericht des Instituts für rumänische Sprache zu Leipzig*, 1902, p. 138–139 „... die ehemalig rumänischen Gemeinden und die versprengten rumänischen Kolonien sich nicht halten. Kökös [Chichiș], Al-Doboly [Dobolii de Jos] und Markus [Márkus] waren ehemals ganz rumänisch, jetzt sind sie ganz magyarisert ... In Haroniszék [Treiscaune] sollen 120 000 Magyaren und 30 000 Rumänen wohnen; von letzteren sind aber 5 000 magyarisert, sie halten aber an der orthodoxen Religion fest und bekennen sich auch als Oláh, wiewohl sie auch die Sprache aufgegeben haben”.

²⁵ „Secta valahilor și a grecilor va fi tolerată după bunăvoie a domitorului și a statutelor ardeleane: usque ad beneplacitum principium ac regnib[us] o[r]um”, *Approbatae Constitutiones*, I, I, art. 2–3 (citat în RevTr., I, p. 288); „recipiente oder tolerierte Religionen” K. G. Windisch, *Geographie des Grossfürstenthums Siebenbürgen*, Pressburg (Bratislava), 1790, p. 54–56 etc.

²⁶ De ex. Benkő, MarSz., p. 29 „a görög egyesültek és nem egyesültek elvitathatatlanul oláhok”; adică „secuii de confesiune greacă ex offo nū se considerau secuii”, cum foarte corect observă un gazetar secui („ismeretes körülmény az nálunk, hogy a görög vallást követő székelyek ex offo nem tartják magukat székelyeknek!” SzF., 1883, nr 15, 22 II), în legătură cu inițiativa unui grup de „secuii” din Tușnad (Ciuc) de a trece la „religia greacă”, după expresia ziaristului, – intenție care de fapt nu era decât incercarea unor români secuizați de a reveni la vechea lor credință, lucru pe care nu putea ori nu voia să-l spună ziaristului speriat de faptul că asemenea „schimbare de religie ar fi o foarte grea lovitură pentru nația noastră (secuască)”. Despre persecuțiile la care au fost supuse confesiunile românești, cf. de ex. RevTeol., 1928, p. 69–82.

istoric – a fost relevat și aplicat în oarecare măsură de către eminentul publicist și statistician de la Budapesta, Paul Balogh, în analiza sumară a datelor statistice brute indicind „naționalitatea” populațiilor Ungariei după idiomul vorbit, comparate cu „coloana confesiunilor” și cu unele indicații mai vechi (cele date de Lenk). Chiar numai din considerarea mecanică a acestor date sau informații incomplete, respectiv denaturate (reduse mult sub real), Balogh constată cu evidență procesul maghiarizării în Secuime, – fapt care nu a fost relevat în suficientă măsură de către cercetătorii din țara noastră²⁷; astfel, de ex. „cu o jumătate de veac în urmă aici (în Ciuc) în 12 localități apărea o puternică minoritate românească, dar de atunci aceasta a dispărut. Numai în alte două localități cu minorități greco-catolice și în unele sate au rămas urme puternice; majoritatea sunt de ‘religie românească’ în sate curat ungurești; Tomești, Ciceu, Soimeni, Lăzărești. Aceștia – credem – sunt cu totii elemente de origine românească maghiarizate”²⁸; „înainte cu o jumătate de veac Estelnic încă era în majoritate românesc și de la Poian pînă la Ojdula peste tot erau puternice minorități românești. Dar acest neam de oameni, în telenul secuiesc de la Kézdi [Tîrgu Secuiesc] n-a putut să prindă rădăcini. Estelnic azi este sat curat ungureșc ...”²⁹; „numai ici-colo există urme de români greco-catolici maghiarizați”³⁰; „Micfalău este sat curat ungureșc, dar majoritatea după confesiune este ortodoxă; în Dobolii de Jos majoritatea sunt unguri, dar majoritatea confesională este ortodoxă”³¹; Bicsad, Belin, Aita Mare și Mijlocie, Aita Seacă, Valea Zălanului și Bătanii Mari „au puternice minorități de confesiune ortodoxă și greco-catolică, dar abia dacă există cîte unul care să vorbească limbă română. În Ardeal, neamul secuiesc nu

²⁷ Rezultatele statisticii comparative a lui Balogh, relevate numai în cifre globale fără observații sau completări de amănunt din partea cercetătorilor români (de ex. Sec Rom., p. 125), sunt: Ciuc (jud.) 18, Treiscaune 60, Odorhei 55, Mureș 59 sate ce s-au dezinționalizat în cursul veacului al XIX-lea.

²⁸ Balogh, NfMgy., p. 641 „fél száz év előtt itt 12 helységben erős román kisebbség mutatkozott, de azóta eltűntek. Csak más két helységben s. egyes székely faluk g. kath. kisebbségeiben maradt kevés nyomuk, a legtöbbem vallják az ‘oláh hitet’ a következő tiszta magyar falukban ... Ezek – azt hiszük – minden megmagyarozott román eredetű elemek”.

²⁹ NfMgy., p. 644 „fél száz év előtt e vonalon Esztelenek is fajtatóbbségre román falu volt s Kézdi Polyántól Osszoláig mindenütt mutatkoztak erős román minoritások. De e fajnápol a Kézdi székely talajban nem verhetett gyökeret. Esztelenek ma tiszta magyar község s. környékén a beszivárgott romanokra csak a magyar elem g.kath. és kel. gör. vallása töredékei emlékesznek”.

³⁰ NfMgy., p. 645 „... csak itt-ott van megmagyarozott g.kath. románok nyoma”.

³¹ NfMgy., p. 648 „Mikóújfalu tiszta magyar helység, – de felekezeti többsége kel-gör. [cf. despre Micfalău, cap. IV, n. 44]; Al-Dobolyban a fajtatóbbség magyar s a feleketeti többség kel-gör.”.

s-a alăturat bisericii ortodoxe, legile ardelene n-au acceptat niciodată aceste confesiuni. Ungurii ortodocși din Secuime vor fi deci români maghiariizați”³². „Vlahița și Căpilnița au fost inițial așezări românești și azi sunt curat ungurești: români s-au mutat [?] ori s-au integrat, — ca și alte minorități românești mentionate de Lenk. . . ”³³. Criteriile și rezultatele — chiar unilaterale, lacunare, cit și cum păteau să fie la un statistician ungur, ca atare în chip firesc agent al politiciei oficiale maghiare, sunt totuși valabile, utile în linii mari, dar oricum rămîn parțiale (lipsa criteriilor diferențiate, ca acele oferite de antropomie, de documente, date arheologice etc.), iar din punct de vedere istoric nu sunt deloc satisfăcătoare; în locurile unde populația românească fusese trecută de voie ori cu forță la confesiunea ungurească (reformată, calvină, romano-catolică, unitariană), acolo evident că după acest criteriu „nu se mai găsește și nu au existat români”. Dar cei care se consideră și se declară „oláhok” nu pot fi decât (foști) români, cum a relevat toată lumea, de ex. un publicist român la începutul veacului al XX-lea: „diferența între socoteala oficială (recensămîntul cu 40 857 români în Odorhei, Ciuc și Treișcaune) și socoteala noastră (53 859) provin de acolo că în statistica oficială românilor care nu știu românește nu se numără între români, pe cind noi îi considerăm ca fiind tot de ai noștri, precum se consideră chiar ei însăși, legați de corpul național prin rit, obiceiuri, tradiționi și conștiința națională. Dați-mi voie — zicea odată un român din Dobrogea Inferior (jud. Covasna) — să-mi exprim sentimentele românești în limba maghiară”³⁴. Românilor trăind amestecați cu secuii și, totuși având sentimente românești este un fenomen destul de curios — dar este realitate (asemenea unor români din Sătmar necunoscători a idiomatici național...)”³⁵.

³² NfMgy., p. 648 „...mindezekben vannak erős kel.gör. és gör.kath. vallású kisebbségek, holott román ajkú fajnép alig fordul el bennők. Erdélyben a székely fajnép nem csatlkozott az orthodox egyházakhoz, erdélyi törvény ezeket soha nem recipiáltá. Aza orthodoxiához tartozó székelyföldi magyarok tehát megmagyarozták románok lesznek”.

³³ NfMgy., p. 652 „a két Oláhfalu — mint neve mutatja — eredetileg román telep volt s ma tiszta magyar: a románok elköltöztek [?] vagy beolvadtak. Ez lehetett sorsa a román kisebbségnek is, a miket Lenk altábornagy 22 magyar helységben talált s azota elenyésztek; gyenge nyomokat a g.kath. és kel. gör. vallású székely töredékeken véljük láthatni . . .”.

³⁴ La fel ca mulți alți țărani români secuizați în situații identice, de ex. moș Stefan Vasi (Căsaș < Cășariu>) din Merești (Odorhei-Harghita), care nu știa nici un cuvint românesc, în a. 1935 (GlasR., 1935, nr. 159, p. 7, 172, p. 2 etc.).

³⁵ Augustin Paul (Delaletca), *Intre Someș și Prut*, București, 1905, p. 105. — Originar din Letca (jud. Sălaj), A. Paul (1866—1921) a studiat filosofia și teologia la București și Graz; a fost profesor de limba germană la liceele din Focșani, Bîrlad, Brăila, Bacău (1893—1901), redactor la *Gazeta Transilvanici* (1901—1907), interpret al Con-

Viguros începînd mai ales de la mijlocul veacului al XIX-lea, prozelitismul între români Secuimii cunoștea uneori și recesiuni cu reacția elementului românesc trezit, unele reveniri, ca de ex. la Odorheiul acei „români deveniți maghiari care se intorceau la naționalitatea originară” sub influența acțiunii conșiente și perseverente a românului Ioan Florianu (Florián János), președintele tribunalului Odorheiul³⁶, ori a unor modești intelectuali ai satelor, învățători și preoți formați în școlile din Sibiu și Blaj³⁷. Dar asemenea exceptii rare, sporadice, lipsite de continuitate și de conducere centralizată, lipsă determinată de neputința politică și economică, de indiferență ori incapacitatea cercurilor conducătoare românești, erau limitate, departe de a putea zăgăzuori ori intoarce cursul lucrurilor, adică acea acțiune susținută cu vigoare și perseverență de statul și bisericile ungurești.

Amestecul social-etic, de data străveche, de mari proporții și de lungă durată, este principalul aspect al structurii populației în Secuime, a acestui conglomerat de „națiuni” contopite în grupul secuiesc maghiaroфон. La începutul veacului al XX-lea fenomenul deznaționalizării românilor era foarte avansat, aproape încheiat în multe localități, — dar vestigiile documentare ale românilor în declin (cel puțin cele arheologice) erau vizibile peste tot, descrise (după A. Paul) de un istoriograf maghiar: „...acei ungurizați din punct de vedere al limbii și în bună parte ca religie se consideră încă mereu români. Cărți și însemnări bisericești, biserici dărăpăname și rămase fără nici unul sau cu puțini șovăielnici credincioși, cimitire părăsite cu cruci de lemn putrezite și amintirile oamenilor mai stau mărturii ale trecutului românesc. Integrarea decurge încet, dar sigur, asemenea cursului liniștit al apei care surpă malul ...”³⁸. Dispăreau localurile

sulatului român la Budapest (1907—1916), consul al României la Stockholm (1916—1919); era un eminent publicist și diplomat poliglot. *Acta Musei Porolissensis*, Zălau, VIII, 1984, p. 615—642 (St. Mîndruț).

³⁶ Ellenzék (ziar), Cluj, 1882, nr. 272, 28 XI, p. 3; nr. 273, 29 XI, p. 3 „Florián Florian János udvarhelyi törvényszéki elnök — románokkal árasztotta el a törvényszéket, román tanítót vittek Udvarhelyre, ö építette a templomkerítést, az Albina pénzeit ö helyezi el, magyarokká lett románok térfek vissza eredeti nemzetiségekre s bárói állomásra kandidáltatta Velicanu urat, a kinek egyik fiát Horának, a másik fiát Kloskanak hívják” (Román világ Sz. Udvarhelyen).

³⁷ Dar cf. Ellenzék, 1895, nr. 32, 8 II, p. 1 articolul „Oláhosodik a Székelyföld [Se românează Secuimea]”, preoții ortodocși și gr.-cat. vorbesc perfect ungurește (cum învățăsăra în sat, la pârinti), învățând românește abia la Blaj și Sibiu; „aztán milyen hazafias érzelmük. Csak hallani kell öket s bizonyosok lehetünk hogy egy-két nemzedék után híre sem lesz a Székelyföldön az oláhknak, mert teljesen elmagyarozták az ilyen hazafias papok . . .”.

³⁸ „A kilencvenes évekből ismerjük egy háromszéki Astra közgyűlés érdekes és ranulságos lafrását (A. Paul, p. 99—110). Ebből megismerhetjük az ottani românság viszonyát a székelységhez, hajlamát az elszékelyesedésre, érettenségét az elfelejtett román nyelv és hagyomány iránt, épenesséka régi valláshoz, vagy ahhoz sem ragasz-

de cult, se dezgregau comunitățile confesionale, era uitată limba românească; dar conștiința obârșiei și puternica legătură instinctivă cu „legea” românească persistau prin generații; ceea ce pare a se fi păstrat cu mai multă tenacitate erau manifestările religioase, practicile de cult, atașamentul bătrînilor la slujbele și ceremoniile vechi de rit grecesc.³⁹ De fapt, cum s-a remarcat de același erudit maghiar, procesul deznaționalizării și amestecului a fost în Secuime îndelungat, continuu, prea puțin tulburat de rezistențe ori reacțiuni din partea victimelor (ca acele de la Odorhei, supra, p. 90); era adică „o luptă liniștită avind ca urmare contopirea înceată, neobservată, a românimii între secui”⁴⁰. Elementul popular-rustic românesc era continuu resorbit (cel puțin pe plan lingvistic și cultural) de „națiunea dominantă” maghiarofonă, care fusese inițial (la ocuparea teritoriului și încă prin veacurile XIV–XV) desigur o minoritate, „mănușchiul de secui (maroknyi székelység)” cum spunea un scriitor ungur⁴¹; evident, în cadrul statului feudal maghiar, totul în sens unic mergea „categoric în favorul elementului unguresc”⁴², spre a se încheia în acea situație etnic-demografică și biologică ce nu poate fi observată corect la prima vedere, cum s-ar zice „cū ochiul liber”, ci numai prin studiul istoric adîncit, bine documentat, obiectiv. Este procesul de simbioză îndelungată și amestecul social-etic secuiesc, întreziat just de un erudit austriac la a. 1857: „initial erau numai două clase, cavalerii (löfök), probabil unguri [adică: secui,

kodva. Ugyanakkor valami primitiv ragaszkodásról is értesük, amellyel a nyelvileg és jórészt vallásilag is teljesen elmagyarozódott még mindig az oláhokhoz tartozónak nevezik magukat. A román multnak egyházi könyvek, feljegyzések, omiladózó és hívek nélkül vagy kevés lézenkő hívővel maradt templomok, korthádzó fakereeszűt elhagyott temetők és az emberbék emlékezete a tanúi. A beolvadás lassú biztonsággal folyik, ahogy a csendesvízű folyó alámosa a partot...”, ErdÉvk., 1940–1941 (1942), p. 254. (Tóth Z. I.).

³⁹ Un singur exemplu de acest fel din cîteva sute cităm aici: satul Ozun (jud Covasna), cu cimitir avind cruci cu text românesc și ortografié maghiară; mulți „secui” își recunosc obârșia românească. În unele cazuri, mortal este prohodit de reformații întîi, apoi de preotul român adus chiar și din localități mai îndepărtațe. În caz de boala gravă se recurge la slujba făcută de preotul român (inform. prof. At. Popa, Cluj).

⁴⁰ „... a csendes harc következménye a román elem lassú, észrevétlen beolvadása a székelységbé anélkül, hogy azt lényegesen átszinezni képes lett volna... Nagy általánosságban mégis csendben folyt a székely-román faj harc, alig észrevehetően, de batározottan a magyar elem javára” (ErdÉvk., 1940–1941, p. 252; Tóth I. Z.); „români din Secuime—primul strat de populație în această parte—au suferit o deznaționalizare continuu, care s-a făcut mai ales de-a lungul drumurilor militare, unde îngrămadirea coloniștilor unguri a fost mai puternică în vederea apărării statului” (BulGeogr., XLII, 1922, p. 117, V. Mihăilescu).

⁴¹ Citat în GazOd., 1937, nr 219, 20 II, p. 1.

⁴² ErdÉvk., 1940–1941, p. 252 (supră, nota 40).

zakuli; supra, p. 89] și pedestrașii (gyalogosok), probabil o amestecătură de locuitori nemaghiari: vlahi, slavi, pecenegi și.a., care s-au maghiarizat treptat”⁴³ și la 1880 de P. Hunfalvy (supră, p. 84). Pe bună dreptate relevă că o jumătate de veac în urmă N. Iorga⁴⁴ „... secuia din Carpați în mare parte vechi români deznaționalizați cum o arată portul, felul de a-și construi casele și de a munci pămîntul...”⁴⁵, iar apoi „...cu un număr de unguri la început, Secuimea s-a făcut din pierdutii neamului nostru”⁴⁶, căci „aşa de mult am dat, ca element uman secuilor, încit azi populația secuiască este în marea ei majoritate de origine românească”⁴⁷. Asemenea aserțiuni nu sunt cîtuși de puțin produsul unor excese „patriotice” sau romantice și înseamnă numai relevarea (adevărat, încă fără o demonstrație documentată, cifrică, în prealabil, dar justificată în linii generale de constatăriile unei lungi serii de respectabili erudiți, ca Benkő K., Kozma F., Hunfalvy P., S. Moldovanu, Balogh P., Aug. Paul și.a.) a importanței ce azi rezultă a fi fost mult mai mare decât se credea înainte de a. 1918 (v. infra, p. 80–84), avută de componenta (un fel de „adstrat”) în populația rustică românească deznaționalizată și integrată în comunitatea secuiască maghiarofonă: este ultimul și cel mai important element etnic asimilat (masiv poate chiar începînd din veacul al XV-lea) și care a lăsat numeroase și puternice resturi în idiomul și mai ales în antroponimia Secuimii. Dar stabilirea și sublinierea unei asemenea realități istorice pe cale documentară (nu numai prin „logica” istorică ori etno-geografică nu înseamnă nicidcum o încercare de a se acredita ideea că „secuia sunt de origine românească”, ceea ce ar fi o ineptie ridicolă ce nu merită nici măcar să fie discutată, — aserțiune pe care însă (cu evidentă rea-credință) unii erudiți și publiciști⁴⁸ au încercat să o atribuie istoricilor și geografilor-ethnologi români. Ar fi inutil și deplasat a zăboviu insistind asupra unui asemenea lucru simplu și evident, îndeobște admis: „înrudirea secuilor cu valahii

⁴³ K. F. Czoernig, *Ethnographie der öesterreichischen Monarchie*, II, Viena, 1857, p. 99: Siculi, în trei clase (Siculi trium generum) primores (fönnépek, elsők), primipiri (löfök, lovasok, călăreji) și pyxidarii, plebèi (gyalogosok, pedestrași). „Ursprünglich waren zwar nur zwei Standesabtheilungen: Ritter (löfök), vermutlich Ungern, und Fußgänger (gyalogosok), wahrscheinlich ein Gemische verschiedener nicht ungarischer Einwohner: Wlachen, Slaven, Petschenegen u.a., die sich allmälig magyariserten”.

⁴⁴ N. Iorga, *La question roumaine en Autriche et en Hongrie*, București, 1915, p. 30, — fără să aducă dovezile necesare, pe care nici nu putea să le aibă la indemînă în măsura cunoașterii aza, dar nici măcar nu utiliză bibliografia maghiară (supră, p. 80–84, 89–90); cf. Szádeczky, *op. cit.* [nota 48], p. 267.

⁴⁵ Astra, 1926, nr 1, 1 XII, p. 1 etc. (N. Iorga).

⁴⁶ ObsSec., V, 1935, nr 2–4, p. 86 (A. Gociman).

⁴⁷ De ex. B. Hóman, UgJB., II, p. 25 „der ungarfeindliche rumänische Historiker Iorga möchte in den Szeklern sogar magyarisierte Walachen ‘entdecken’; Szádeczky (infra); un Siculus, in EmlSzM., p. 643–645 (infra, cap. IV, 48) „... pedig ha a székelység román eredetű volna...”; Tóth, ErdM., 1942, p. 530.

este o legendă”⁴⁸. Legendă de care pe bună dreptate poate să fie indignat oricine, nu numai un istoriograf șovin și mistificator ca Szádeczky K.L.

Szadeczký R.L.
Prin niște banalități, invective vulgare și insulte la adresa românilor și a istoricilor, generalizând în pripă cîteva infracțiuni ale unor indivizi în epoca feudală („falsuri”, „minciuni”, „perfidie”, furturi etc. [cf. însă observațiile juste și rectificările în ce privește asemenea fapte constatate la unii români și unguri, iobagi și „nobili” deopotrivă, în epoca feudală, mai ales în veacul al XIV-lea : RoumTr., p. 93—101 „moravuri balcanice sau etică feudală”]), autorul credea că poate să escamoteze realitatea faptelor, esența problemei : deznaționalizarea masivă a românilor în Secuime, — observînd însă pe bună dreptate că acest fenomen nu a fost demonstrat nici de Iorga, nici de fratii Enescu (1915); dar dacă atare demonstrație n-a fost făcută de Iorga și Enescu, nu înseamnă că ea nu există. Este aici evident o răstălmăcire (falsă interpretare) a realității social-etnice pusă în lumină de cercetarea românească mai ales în deceniile 3—4 ale veacului al XX-lea, adică din puternicul amestec al elementului popular românesc integrat în cadrul etnic-lingvistic maghiaro-siculic. Una este fenomenul a m e s t e c u l u i social-etic (secui + români asimilați, deznaționalizați), alta o bîrși a etno-lingvistică propriu-zisă (total diferită) a fiecăreia din aceste grupe naționale, care s-au contopit în defavorul celei de-a doua, scăzută și pierdută sub raport național și cultural-lingvistic în „națiunea siculică” ungarofonă. Înainte de componenta românească (a cărei integrare a durat, se pare, mai mult decât alte amestecuri, anterioare, putind fi constatată documentar în veacurile XVI—XX), în „națiunea secuilor” au fost asimilate

⁴⁸ Szádeczky, K. L., *A székelyek oláh rokonságának meséje* [Povestea despre nem-
șugul valahic al secuilor], în *Emlékkönyv Csengery János*, Szeged, 1926, p. 265—285 :
într-o viziune romantic-patriotică, dar cam scolarească, aruncind toate ponoasele și
păcatele pe țărâimea românească, bătrînul Szádeczky vrea să încarce cu virtuți și tră-
sături eroice pe secui ; uită însă de pasaje ca acele din Marci Chron. Hungar., p. 436, 456
„Bisseni (pe ceneagii) atque Siculi vilissimi ; Bisseni vero pessimi et Siculi vilissimi omnes
pariter fugiernut sicut oves a lupis ...” etc. (citate în SzMÉrt., III, p. 225 ; UgJB.,
XXII, p. 132—133) ; ori ale lui Zamosius din veacul XVI/XVII nu numai „Siculi dura,
et agrestis gens”, ci „barbari, ferae bestiae, latrones” etc. în legătură cu asasinarea lui
Andrei Báthory, MonHist., XXVIII, p. 353, 358, 360, 361 ; ori de populul „székely
góbé” să. Szádeczky K. L. scoate concluzia că „secui nu pot fi români”, avind alte...
trăsături și fel de viață. Acestea însă nu sint argumente științifice, iar fenomenul maghi-
rizației prin limbă, religie și conștiință etnic-socială a grupelor de români (pe care Szá-
deczky nu o admite în ruptul capului, n-o amintește cu niciun cuvînt) nu are a face cu
acele trăsături bune sau rele, reale sau fictive atribuite de istoriograf celor două grupe
etnice și lingvistice. Evident că românii și secuii nu aveau nici un fel de „înrudire” gene-
tică, ori lingvistică, precum încerca la 1926 să prezinte contorsionat lucrurile veteranu-
lui Szádeczky, ci erau a m e s t e c a t i și apoi contopiti (incepînd din sec. XV—XVII
în teritoriu „scaunelor” secuiești dintre Mureș și Harghita-Carpați.

și alte grupe etnice ori elemente izolate pătrunse ori rămasse în „Terrae Siculorum”: slavi, pecenegi, cumani, puțini sași etc., a căror prezență și „dispariție” este atestată de toponimie și probabil de unele antroponime ce pot să fi fost slavo-române ori numai slave, respectiv pecenegeo-cumane (*Basarab* etc.; *infra*, p. 219), iar începând din veacul al XVIII-lea numerosi armeni, mai ales în zona Gheorgheni, izolați și romi (*infra*, p. 236).

Astfel, în Secuime, la „nucleul ungaro-siculic” (adică : seciui, *zakuli* maghiarizati) s-a adăugat și asimilat o serie de elemente allo-gene alcătuind un amalgam social-etic, maghiarofon (deci unitar numai din punct de vedere lingvistic și organizatoric-administrativ). Dacă factorul „nr 1” (prevalent cel puțin din punct de vedere politic-militar-organizatoric), care a constituit și denumit majoritatea locuitătilor⁴⁹, cultural-lingvistic, a fost și este cel secuiesc-maghiar, apare evident că „nr 2” era cel rustic-ro mânesc, masele de tărani din toate satele și de la periferia orașelor. Situația lor este schițată astfel de un istoric medievist : „români pe care secuii i-au găsit ca locuitori ai Transilvaniei trăiau în vechea tradiție cunoscută sub numele de 'jus valachium', organizați în comitate și voievodate locale. Obligațiile fiscale ale românilor față de rege erau asemănătoare celor secuiești, la fel și obligațiile militare. Pentru secuii ca și pentru români nu a fost resimțită niciodată necesitatea de a reglementa printr-o diplomă de drepturi și privilegii speciale față de coroana ungară, căci cei dinții erau considerați ca un trib liber, cei de al doilea ca locuitorii băştinași ai Transilvaniei supuși autorității

⁴⁹ Vechea toponomie (localitățile) în Secuime este prevalent maghiară, mai mult decât în alte zone ale Transilvaniei, sunt în primul rînd numeroasele compuse cu elementele -falva, -falu, -háza, -hely, -laka, -paták etc., ori localități după mănăstiri și cimitiruri catolice: Szent-György, Szent-Hárosmág, Szent-Király, Szent-Lélek, Szent-Márton, Szent-Mihály, -Miklós, -Simon etc., Boldogasszonyfalva etc.; mai puțin slavonă, cu deosebire în Treiscaune (Covasna) și sudul Ciucului: Borosne-Borosnyó (bruznov), Calnic, Cernat, Covasna, Dalnic, Delnița (Delne), Deriu, Doboli, Estelnic, Ghelința, Harlic, Hărău, Hăruțica, Hilib, Lisnău, Moașa, Ojdula, Papolcza-Păpăușii, Peselnek (Petriceni), Poiana, Poiana, Saciova, Toplița, Tușnad, Varnița, Zagon etc., preluate evident de secoli de la populația slavo-română din zona de est a Secuimii; SzMErt., III, p. 30 (Nagy G.); ErTel., p. 34–54 (Karácsónyi J.); Balkan-Archiv (Lipsca), III, 1927, p. 1–96 (Diebstammen des Szeklergebietes, de O. Liebhart, studiu interesant și original, cu bogat material de fapte, dar cam superficial și dezordonat, cu multe etimologii greșite, dilexitice); Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde, N. F., XLV, 1929, p. 329 (Siebenbürgen im Lichte der Sprache, de G. Kisch: etimologia toponimelor, numeroase soluții corecte, ingenioase); cf. și GyHNeV.; MgyR., I, p. 111–313 (Keletgyarország helynevei [Toponimele Ungariei de est], de Kniezza, I.: p. 207–209; II., 209–212 Treiscaune, 293–294 Odorheiu); I. Moga, RoumTr., p. 50–71. Hidrografie: ErdÉvk., 1942, p. 27–73 (Erdély viznevei, de Kniezza, I., p. 50, 52–55; Secuimea); UgJB., XXIII 1943, p. 187–235. Elementele românești ori slavo-române (ajoritatea recente) se referă mai mult la aşa-numita „toponomie minoră”.

coroanei...”⁵⁰. Treptat, în curs de 2–3 secole, acei „numerosi valahi” (supra, p. 3) au fost asimilați, maghiarizați în primul rînd prin limbă, apoi prin confesiune, antroponimie, conștiință. Este procesul social-istoric secular, just relevat în linii generale de Benkő K. (supra, p. 80), Orbán B. (supra, p. 80–81), Kozma F. (supra, p. 83), Hunfalvy (supra, p. 84), Balogh P. (p. 89), Tóth Z. I. etc., dar „ignorat” de alții vechi sau mai noi și care poate fi constatat documentar de peste trei veacuri. Cantitativ, componenta românească a secuilor în ansamblu poate fi evaluată la un coeficient între 25 și 35% (sau chiar 40%?), considerind că (prezenți peste tot) în satele secuizate români fuseseră în medie cam 1/4, 1/3 sau chiar mai mult din total, unele sate fiind în majoritate românești, fără a mai socoti elementele românești ce s-au păstrat în teritoriile vechilor „scaune”, adică la vest de valea Nirajului, în sudul și estul jud. Covasna, la Gheorgheni–Ciuc etc. Asemenea proporție poate fi admisă indiferent de măsura căuți de considerat ca sigure ori verosimile și concludente rezultatele biologice (infra, p. 49), ori observațiile fizionomice în ce privește „înrudirea” dintre secui și români, ca și unele criterii etnografice (port, obiceiuri etc.).

A m e s t e c u l social-etic din perioada veche (veacurile XIII–XVI) în Secuime (ca și în alte zone lipsite de documente clare și explicite) este o problemă complexă, dificilă, necesitând cercetări ample, indelungate, adincite, comportând și multe ipoteze cu numeroase rezerve. Sigur este că populațiile „presiculice” (găsite de secui în vremea stabilirii lor aici), adică în ordinea cronologică a ivirii și după importanță lor: români, slavi, pecenegi (cumani?), elemente germanice etc. s-au amestecat și contopit integral sau parțial în majoritatea dominantă secuască, — după cum au relevat cercetătorii (în special Czoernig și Hunfalvy, supra p. 84–85), în baza documentelor, cronicilor, antroponimiei, toponimiei și chiar a lexicului dialectal secuiesc. Dintre aceste populații alogene, singura care a rezistat parțial pînă azi era cea românofonă, care deci era și cea mai numeroasă (desigur mult mai numeroasă decît slavii, pecenegii, eventual alte populații și triburi rămase din perioada migrațiilor, laolaltă). Despre slavi și pecenegi⁵¹ s-a admis în general⁵² că s-au contopit direct între

⁵⁰ I. Moga, RoumTr., p. 134.

⁵¹ În Secuime, slavii sunt atestați numai prin toponime, antroponimie și elemente lexicale (cuvinte slave în idiomul secuiesc); antroponimile slave sunt purtate mai ales de populația românofonă (infra, p. 217 și urm.), atestată ca atare în toate localitățile din veacul al XIII-lea pînă azi. Pecenegii (Bisseni) apar în documentele veacurilor XIII–XIV, în unele ca populație „dispărută” și înlocuită de secui (cf. de ex. cazurile citate în SzMÉrt., II, p. 260–263), ca și în toponime (cazuri izolate): *Bessenyő*, *Uzon*–*Ozún*, *Ozunca*, *Oituz* etc. și unele antroponime.

⁵² Czoernig, Hunfalvy s.a., ca și Nagy G., SzMÉrt., II, p. 30–31, 260–263 etc.; acest din urmă autor, referindu-se la zona Treișcaune (jud. Covasna), cunoaște toate

tual acum 100, 60 sau 70 de ani limba română. Conscripția nominală a enoriașilor parohiei românești Sîntandrei de la a. 1904 și următorii (în arhiva parohiei ortodoxe din Miercurea Niraj) înregistrează vreo 70 familii (ceea ce corespunde la aprox. 350–400 suflete, adică majoritatea absolută a satului la începutul veacului al XX-lea), purtind nume gentilicii de două tipuri: A) românești care sunt căm 20: *Baciu*, *Bogdan*, *Bucur*, *Ciocloca*, *Cornea* (Kornya), *Cozma*, *Daniel*, *Jacob* frevenți, *Luca*, *Moga*, *Moldován*, *Nika*, *Nistor*, *Ola*, *Pauleti*, *Radu*, *Stan*, *Stroia*, *Suciu*, *Tolan*, — fără de seria ceva mai numeroasă, B) ungurești (ori de tip-fonetism maghiar): *Antal*, *Balind*, *Biró*, *Borós*, *Cizmadia*, *Farkas*, *Fekete*, *Gal*, *Káddár*, *Lucaciú*, *Mágoš* (iu), *Maior*, *Marton*, *Mesaros* (iu), *Molnár*, *Oros*, *Páll*, *Pațai*, *Pastor*, *Simon*, *Szentgyörgyi*, *Tegő*; la ambele grupe de antroponime, etnicitatea românească a purtătorilor este indicată cu absolută certitudine de confesiunea orientală.

Valea (fost Jobăgeni, Jobbágfalva, județ. Mureș), la a. 1755 229 persoane „uniti” (DocMur., p. 39), 1760: 19 familii (AnIstN., III, p. 683), 1783: 30 familii „non uniti” (p. 13, 31); este notat greșit la a. 1839 și la 1900 ca „magyar” (NfMgy., p. 665), fiind de fapt locuit la 1839 de secui și români, cu două biserici românești: „von Seklern und Walachen bewohnt, mit einer griech.-unierten und einer griech.-nicht unierten Kirche versehen” (SbLex., II, 177; avea 133 suflete „uniti”, Semat., 1835, 57; [apoii numai 120, Semat., 1880, 173]) și 30 familii „non uniti” (Semat., 1846, 176, ca important centru eclesiastic românesc; la mijlocul veacului al XIX-lea avea două biserici: unitariană și gr.-cat., construcție veche (probabil din sec. al XVII-lea), ambele avînd clopotniță (MarsSz., p. 179)). Conscripția din 1783, ca și condițile parohiei Jobăgeni (în arhiva parohiei Miercurea Niraj) pentru anii 1830–1890 (puține epitafe la biserică veche de lemn) prezintă antroponime numeroase (gentilicii) tipice românești ca: *Boer*, *Demian*, *Gligor*, *Jakob*, *Kirilla*, *Kornya*, *Lipuj*, *Moldován* (var. *Molduván*), *Nistor*, *Oltean* (*Oltván*), *Paskuly*, *Radulgy*, *Sanduj*, *Stan*, *Stratya* (Istrate), *Ursuji* etc., alături de unele (mai puține) ungurești: *Cizmadia*, *Gergely*, *Ilyés*, *Kintsés*, *László*, *Márton*, *Molnár*, *Papp*, *Puskás*, *Zoltán* etc. „Dupa antroponime, erau români în proporție de 80%, dar declarati români prin a. 1922–5 erau abia 5%”, vreo 10–12 familii, familiile *Moldován*, *Fekete*, *Csöloka*, *Farakas* Ludovic, Ioan, *Cizmadia*, *Demeter*, cu toate că unii erau romano-catolici, se afirmau români; în a. 1940 au fost maltratați de horhysti; pe grinda (talpa) bisericii o inscripție cu a. 1659 arată data construirii ei, în dosul altarului, cu litere chirilice se putea citi „refacut-am acest altar io Molnar-Moraru...”; familii cu nume maghiarizate: *Buțuica* > *Butyúlka*, *Sitea* > *Szitay*, *Stretea* > *Sztratyia*, *Negrea* > *Fekete*,

Moldovan > *Mozse, Dascal* > *Dászkal, Cismas* > *Coszmadia, Rusu* > *Orosz* și a.; prin a. 1982 moșierul *Boér Traján* a construit o biserică romano-catolică atrăgind pe locuitori la această religie, după ce tatăl său, preotul *Boeru Trajan*, greco-catolic, trecuse la religia ortodoxă în 1872, iar în 1874 trecuse la romano-catolici [atare „viraj” complicat; greco-catolic > ortodox > romano-catolici, era necesar din cauză că de la greco-catolici nu se putea trece direct la romano-catolici, neadmitindu-se de către forurile Vaticanului, fiind ambele religii „catolice”]; fiul omolog, maghiarizat mai mult decât tatăl său, împlinea o dorință a acestuia” (inform. V. Găinaru). Prin asemenea etape, satul în majoritate românesc *Iobăgeni* (Valea) ajunsese să fie complet ungaro-siculic.

Trojta (Szentháromság, jud. Mureş) este azi sat curat unguresc, cu excepția a vreo 5–6 familii care mai trăiesc de parohia Miercurea Niraj; dar nimănii nu știu românește; avea patru confesiuni și are patru cimitire, trei ungurești (reformat-calvin, romano-catolic, unitarian), unul românesc. La 1835 erau 168 suflete (Şemat., 1835, 60), 200 la 1865 (Şemat., 126), 167 la 1876 (Şemat., 114); Șemat., 1932, p. 188 înregistra: 139 gr. cat. (români), 412 rom. cat., 110 ref., 90 unitarieni. La a. 1760: 13 familii (AnIstN., III, p. 684); 1789 erau 18 familii de „disuniti”: *Gabriel Czerna, Dragomir Juvon, Dragomir Paskuly, Rajko Maté, Ioannes Urszuj, Nici Lupuly, Kimpian Vaszi, Ioannes Czernye, Ioannes Szakács, Kimpian Nicula, Petrus Kimpian, Gabriel Timan, Ioannes Todor, Moldovan Mitra, Szöcs János, Szarka Lupuly, Szöcs Gligor, Olah Simion*. În veacul al XIX-lea parohia românească era un centru ecclaziastic cu mai multe filii, iar matricola veche consemnează între a. 1840 și 1900 tabele de enoriași majoritatea cu antroponime românești (ori slavo-române): *Paskuly Petre, Blaga János, Makari János, Moldován Szánduj, Markus Vaszi, Krisztán János, Vetkán Mihály, Regian Theodor, Blaga Szavuly János, Huruban János, Gyermán Flora, Ola Gheraszin, Karatson, Drotsa, Popovits, Bacs, Marosan, Szávuly, Ráduly, Kirilla, Serbu, Serban, Mare, Cornea (Kormya), Bucur* etc., alături de gentilicii ungurești: Beres, (Beresiu), Csiki, Fekete, Hosszu, Máthe, Mogos(iu), Pall, Papp, Regeni, Sándor, Simon, Szakáts, Szöts etc. în aceeași comunitate etnic-confesională. Cam aceeași nume de familie pe care îl aveau în cimitirul de la vechea biserică de lemn părăsită, toate în limba maghiară: *Szávuj Mihály és Sándor ikertestvérek* (1919–1940, 1941), b.p.; *Raduj Iudit, Raduj Vilma, Ráduly Mihályné, Péterfi Mária* (1874–1940), *Raduly Mihály* (1874–1955), *Regian, Moldován, Bacs, Paskuly*, — dar și ungurești ca: Demeter, Fekete, Magas, Maté, Szakáts etc. Că elementul românesc în veacul al XIX-lea era mai mult de 1/5 (cât pare să fie după confesiuni la

1932) o arată faptul că și în comunitățile confesionale ungurești sunt prezenti români, dacă nu în arhivele respective (pe care nu am avut putință de a le consulta), cel puțin în „arhiva lapidară” care este necropola confesiunii: în cimitirul calvinilor antroponime ca *Veczkán Béla, Sándor, Szkriton Mária*; mai numeroase în cimitirul romano-catolic: *Bács Gergely* (1902–1965), *Regian Mária* (+ 1923), *Vackán Dénes, Lázár, Mária, Mihály, Sándor* etc., dovedă că români au trecut la ambele confesiuni ungurești. Dar în afară de acesteia, cu gentilicii românești evidente, existau între romano-catolici, calvini și unitarieni desigur și români cu nume ungurești (Fekete, Demeter, Maté, Szakáts și a.), pe care nimeni nu-i mai poate recunoaște azi. Pe monumentul eroilor din 1914–1918 (în centrul satului Trojta): *Bács Sándor, Bustya István, Mitra János, Mitra Kozák, Moldován Sándor, Ráduly János, Regian Ferenc, Regian György, Vackán György*. Dintre ultimii români ai satului *Ráduly Gyula* (Iulius, n. 1908) a invățat românește la armată în Cernavodă prin anii 1930, dar tatăl său *Ráduly Mihály* (curator al bisericii, Semat., 1932, p. 188) nu știa nimic românește, ca și natural, soția sa de origine ungurească Péterfi Mária (epitafele lor mai sus), la fel ca tatăl și mama lui *Ráduly Mihály*; *Ráduly András* (Andrei, 1850–1928) și *Kornya Anna*; deci pe la mijlocul veacului al XIX-lea români din Trojta nu mai vorbeau românește (ori vorbeau foarte puțin, discontinuu); dar în biserică unii știau să cînte românește în sec. al XX-lea, de ex. cantorul Szöcs György (mort la 1930) cîntă toate răspunsurile serviciului perfect românește, fără să cunoască limba română.

Sărăjeni (fost Sărata, Sóvárad, jud. Mureş, pe Tîrnava Mică), având în a. 1910: 1731 locuitori, 1686 maghiari, 19 români, 23 evrei; mentionată o biserică acum o jumătate de veac, iar la începutul veacului al XIX-lea având două biserici românești⁸⁴, dar numai 115 suflete de „uniti” (Şemat., 1835, 160), apoi 38 (Şemat., 1865), 36 (Şemat., 1876, 128), 65 (Şemat., 1880, 272); sunt frecvente numele gentilicii românești, de ex. la a. 1783 și 1790 „disuniti”: *Teodor Lazar, Pasko Kratson, Ioannes Pasko, Ioannes Nyisztor, Demetrius Nyitra, Mihael Nyisztor, Georgius Nyisztor, Ioannes Olah, Mihael Pintyi, Pasko Szavuly, Petro Mate, Ioannes Opra, Koszta Pintianu, Nehéz Teodorus, Ivan Latu* etc. (DocMur., p. 27–28 și 54); pe monumentul eroilor din 1914–1918: *Atyim* (Achim-Akim) Péter, *Blága Miklós, Dalya* (Dalea) Albert, *Moga Dénés, Moga László, Moldován Sándor, Pasko Dénes, Ráduly Ferenc, Recsán (Receanu) Miklós*,

⁸⁴ SbLex., IV, p. 88: „Sóvárad, von Szeckler und Walachei bewohnt, mit einer griechisch-unierten, einer reformierten und einer griechisch-nicht-unierten Pfarre und Kirche, zu welch letzterer Kiléd, Magyaros und Makkfalva [Ghindari], als Filialen gehören”.

adică zece nume românești din totalul de 100 eroi, în timp ce „populația românească” indicată de recensămîntul a. 1910 era de 19 din 1731 locuitori. Epitafele din necropola satului (majoritatea, firește, de lemn, ori anepigrafe, corodate, indescifrabile), ca și datele consemnate de N. I. Dumitrașcu (GlasR., 1936, nr. 153, p. 5 — *Praid*, p. 73) prezintă nume ca: *Atyim Lajos*, *Mihály*, *Sándor*; *Blága György*, *József*, *Ilyésné Pasko Mária*, *Blága Péter*, *Sándor*; *Bokor* (*Bucur*); *Botozan* (*Botizan*) *Agnes*; *Dalia Pál*, *Dálya András*, *Mózes*, *Dalja János*, *Mária*, *Zsuzsanna*, *Daja Pálné*; *Kimpian József*, *Katalin*; *Kirilla János*, *József*, *Lázár*, *Simon*; *Kindea*; *Koszta*; *Moga Elek*, *Péter*; *Moldován Arpád* (!), *Sándor*, *Vilma*; *Paskó Irinya* (*Ierimie*), *János*, *Sándor*, *Teréz*, *Páska* *Lidia*, *Miklós*, *Pál*; *Ráduly György*, *István*, *Lidia*, *Líla*; *Recsn Arpád* etc.; un *Pintyi János* în veacul al XIX-lea (MarSz., p. 239); *Moga Moise* (GazMur., 1933, nr. 42) și mulți alții. Că nume ca acele de mai sus (și altele de același fel) aparțin unei populații românești, de confesiune orientală (secuijate) este evident și absolut inutile mai fi demonstrat aici, rezultând și din datele statistice; de ex (la Sărățeni — Sóvárad) existau la începutul veacului al XX-lea abia „19 români” din 1731 locuitori (în schimb bogata serie de antroponime-gentilicii, bisericile și credințioșii în řematisme), la 1760 existau 25 familii (AnIstN., III, p. 685), deci nu mai puțin de 150—200 locuitori români (acei „neuniti” menționati nominal în 1783), divizați în două confesiuni la începutul veacului al XIX-lea. Diferența de la „19 români” (a. 1910) la cel puțin 150 în a. 1760 este justificată, explicată parțial de tabelul antroponimelor citat mai sus (evidență lacunară, departe de a fi complet).

Valea Ușinului, vechiul „scaun” Casin (Kászonszék), după registrele parohiei din Doboi-Imper, referitoare la familiile românești de la începutul secolului al XX-lea și din 1952 (cercate și comunicate de etnograful clujean N. Dunăre) situația este următoare:

Anul	Doboi	Imper	Plăiesii	Iacobeni	Plăiesii	Casinul Total	
	de Sus	de Jos	Nou	Nou	familii		
1901	41	54	105	109	29	60	398
1952	41	44	48	79	25	10	247
Diferență	10	57	30	4	50	151	
în minus							

La cele 247 familii românești inscrise în evidență pentru impozitul de cult, trebuie adăugate: 5 familii românești baptiste (2 în Doboi, 3 în Imper); cîteva familii (săracice de tot) neinscrise în evidență impozitului pentru cult. Numărul total al familiilor care la

1952 se considerau ele însele românești este de 25. La 1901 numărul românilor în fostul „scaun” Casin (Kászon) este evaluat la 2000, în 1952 la abia 1000 locuitori⁸⁵. Antroponimia acestui grup de români-secui este în majoritate românească, în parte ungurească ori „tradusă” în ungurește: *Bucur* (*Bokor*), *Csiki*, *Demeter*, *Dimi* (*Dima*), *Fekete* (*Negru*), *Gecă* (*Ghetie*), *Hosszu* (*Lungu*), *Karacson* (*Crăciun*), *Kelemen* (*Clementie*), *Kozsok* (*Cojoc*, *Cojocaru*), *Koszti* (*Costi*, *Costea*), *Kurta* (*Curta*), *Lingurar* (*Lingurariu*), *Maro*, *Mohán*, *Pinti*, *Posztuly* (*Postui*), *Raduly* (*Radul*), *Román*, *Szakács* (*Socaciu*), *Szöcs* (*Cojocaru*), *Serban*, *Siloty*, *Simon* (*Simion*), *Solnai*, *Sztojka*, *Szücs* (*Suciul*), *Todorán*, *Tulit*, *Váncsa*, *Vaszi* (*Vasile*), *Zecula*. Azi (și chiar de vreo cîteva decenii), toți românii-secui în valea Casinului vorbesc ungherese, nu cunosc (de acasă) limba română decît în măsura cit au învățat-o la școală, în armată ori prin orașele din România veche (Galați, Bacău, București etc.), la fel ca cei din valea Nirajului, Tîrnavei Mari și Mici, Oltului, Homorodului s.a.

Situatia trebuie să fie ori să fi fost asemănătoare (chiar identică sau în proporții mai mari) în majoritatea dacă nu chiar în totalitatea satelor Secuimii, — cum s-a spus și rezultă că un lucru simplu și evident: deplina concordanță (cu nuanțări și diferențieri specifice, locale) între antroponimie (gentilicii, românești și maghiare), confesiune și etnicitatea originară.

Fazele scăderii populației românești ca atare în Secuime, adică dispariția ei din evidența românească (a confesiunilor românești) este reflectată în oarecare măsură de cifrele řematismelor eparhiale (mai ales dintre a. 1835 și 1880; fără a exclude trecerea din o confesiune românească în alta); acolo unde procesul deznăționalizării încă nu s-a desfășurat destul de intens la mijlocul și în a doua jumătate a veacului al XIX-lea, cifrele se mențin, unele chiar sporesc (de la a. 1835 la 1865 și 1876), spre a scădea apoi brusc către sfîrșitul veacului al XIX-lea. Iată cîteva cifre mai semnificative din řematismele Blajului:

Cernat (Covasna) 38 suflete (a. 1835), 62 (1865), 42 (1876), 3 (1880);

⁸⁵ În opera de analiză și sinteză demografică a lui Balogh (NIMgy., p. 641) sunt la a. 1839 „magyar-român” satele Plăiesii de Jos, Plăiesii de Sus, Imper, Iacobeni, iar Casinu Nou era curat unguresc, în timp ce toate cinci localitățile erau curat „magyar”, avind însă fiecare între 5 și 30% minorități „gr.-cat.”, adică „foști” români. Dictionarul localităților din a. 1921 (C. Martinovici, K. N. Istrate, *Dictionarul Transilvaniei, Banatului și celorlalte județuri dipite*, Cluj, 1921) dă pentru: Imper români 289, unguri 820; Plăiesii de Sus 220 și 996; Iacobeni 376 și 991; Plăiesii de Jos 125 și 926; Casinu Nou 209 și 1642. Evidență că mai aproape de realitate este registrul bisericesc, cu numărul familiilor din fiecare sat, în a. 1901, redînd ce mai rămânea înainte de penultima (a. 1910—1918) și de ultima (1940—1944) etapă a curentului de maghiarizare.

Turia de Jos (Covasna) 213 (1835), 246 (1865), 210 (1876), 110 (1880); *Crăciunesti* (Karácsonfalva, jud. Mureş) 152 (1835), 207 (1865), 192 (1876), 148 (1880); *Ivăneşti* (Mureş) 87 (1835), 130 (1865), 150 (1876); *Sardu Nirajului* (Mureş) 151 (1835), 211 (1865), 250 (1876); *Mereşti* (Odorheiu-Homorod) 368 (1835), 422 (1865), 452 (1876), 468 (1880); *Dealu* (Oroszhegy, Odorheiu) 66 (1835), 80 (1865), 101 (1876); *Nicoleşti* (Niraj, Mureş) 162 (1835), 43 (1865), 61 (1876), 60 (1880); *Aldea* (Odorheiu-Homorod) 30 (1835), 4 (1865); *Boroşneul Mare* (Covasna) 114 (1835), 45 (1865), 26 (1876), 20 (1880); *Ilieni* (Covasna) 179 (1835), 180 (1865), 70 (1876), 55 (1880); *Valea Crişului* (Covasna) 112 (1835), 28 (1865), 9 (1880) etc.

Scăderea cifrelor (la ambele confesiuni româneşti) continuă peste tot, ireversibil, spre a. 1900, ajungind în curs de cîteva decenii pe alocuri la zero. Diferenţele de efective erau evident trecute la confesiunile ungureşti romano-catolice, reformaţi, unitarieni.

Reromânizarea. Pierderile catastrofale suferite de populaţia românească timp de 2—3 veacuri în Secuime—straniu fenomen social-istoric, care poate să apară ca o veritabilă ciudătenie în epoca modernă: dispariţia cu totul paradoxală a unui neam întreg „înghiit” de altul—nu puteau fi recuperate nici pe departe cu acţiunea „reromânizării”, acel „act de restituire a unui rapt revoltător din patrimoniul nostru etnic” (Trans., LXVIII, 1937, p. 470), act ce s-a inceput sporadic în anii 1930 de către autoritaţile româneşti, prin „Astra”, şcoli, presă, conferinţe, biserică etc., în cadrul unui remarcabil şi deplin justificat interes şi entuziasm colectiv (care însă adesea era mai mult aparent, formal, superficial). Pe bună dreptate şi consecvent se relevă şi se urmă obiectiv principiul: „va înțelege oriciné că acela care merge la biserică românească şi se zice Oláh, acela este om de al nostru şi avem tot dreptul şi datoria de a-l reclamă, chiar dacă nu le-ar plăcea acelora care ni l-au luat. Îl vom lumiñă şi va înțelege şi el că numele şi legea cer, ca un compliment necesar, limba. Atât şi nimic mai mult”⁸⁶. Era încă şi este limpede că nu numai cei ce „îşi zic Oláh şi merg la biserică românească” sunt (ori „au fost”) români, ci şi alţii mulţi, toţi care poartă antroponime (gentilicii) româneşti ori ungureşti (schimbări ori traduse). „Nimeni nu intenþionează deznaþionalizarea ung-

⁸⁶ N. Iorga, Astra, 1927, nr. 8, 20 I, p. 1.

rilor sau a secuilor, dar nu se mai poate toleră ca zeci de mii de suflete, care se mărturisesc români, îşi au tradiþia şi obiceiurile familiare păstrate şi strîns legate de masele neamului românesc, să rătăcească şi astăzi...”⁸⁷; „nu vrem să românizăm nici un ungur, cerem însă reromânizarea secuiaþilor”⁸⁸, fiind de altă parte clar şi simplu că „nimeni nu ar avea de ce să protesteze contra unei acþiuni româneşti (care întîrzie din nefericire) de readucere la matcă a românilor ce şi-au pierdut graiul strămoþesec şi care şi astăzi declară — în limbă streină — că sunt români. [Dar] înaintea oricărei încercări oficiale, studii temeinice de amănunt riguros controlat trebuie să lămuþească toate datele problemei. Este de mirare cum de nu abundă studiile în atare direcþie”⁸⁹, — studii care nu numai că „nu abundau”, dar erau foarte anemice, partiale, superficiale, lipsite de metodă şi documentare. Prin contribuþia multor activiþti culturali, intelþectuali ai satelor şi organelor administrative (prefecþi, pretori, magistraþi etc.), ca dr. V. Bidu, V. Sibianu, I. Rafiroiu, A. Nistor în Treiscaune (Covasna); I. Steriopol, M. Cionca, I. Salantiu, O. M. Dobrotă în Odorheiu (Harghita); P. Paþnicu, R. Robu în Ciuc (Harghita); E. Câmpianu, I. Bozdog, T. Popa, I. Olteanu, V. Netea s.a. în jud. Mureş; C. Angelescu, R. Seiþanu, S. Teþosu s.a. în (Buþureþti), au fost detectate şi chiar lămuþite şi readuse la românism multe grupe de români din cei maghiarizaþi de curind (adică din veacul al XIX-lea, de ex. valea Nirajului la Troiþa, Iobăgeni-Valea, Sintandrei, în Odorheiu la Vlăhiþa, Mereşti, Ocland etc.)⁹⁰. Dar acþiunea nu a dat rezultate

⁸⁷ I. Bozdog, Progres şi cultură, I, 1933, nr. 1, p. 22

⁸⁸ GlasR, 1936, nr 184, 10 IV, p. 1; nr 190, 8 VII, p. 7; NmN, 1936, nr 3, 19 I, p. 4 etc. „Nu vrem să tiranizăm pe nimeni, nu vrem să reedităm vechea politica maghiară, — dar nici nu putem lăsa ca frajii noştři desnaþionalizaþi de maghiari să fie pierduþi pentru vecie”, Naþine Română (Cluj), 1937, nr 93, 25 IV. Despre acþiunea de reromânizare (planuri, metode, mijloace, perspective) cf. în general, mai ales presa citată RevTeol., XVII, 1927, p. 278—284 (A. Nistor), Trans., LXI, 1930, p. 153—162 (Problema culturii româneşti în  inutul secuilor, S. Oprescu), LXV, 1934, p. 343 (I. Bozdog, care însă califică totul astfel: „cîteva anchetăe superficiale, chestionare cu broþuri întrreprinse de oameni bineintenþionaþi, dar necunoscători ai realităþilor, iată la ce se reduce toată acþiunea noastră în Secuime...”); ObsSEc., V, 1935, nr 2—4, p. 88—93 (A. Gociman); MijlDesn., p. 55—66 (I. Tuþianu); Trans., LXVIII, 1937, p. 470—471 (I. Breazu). Un repertoriu al bibliografiei cu încercarea de „sintetizarea” acestor acþiuni se află în art. lui Tóth Z., Az „Astra” románositó tevékenysége a Székelyföldön [Acþiunea romanizatoare a Astrei în Secuime], în ErdÉvk., 1940—1941, p. 251—308, cu amplă documentare, dar cu lacune şi numeroase denaturări a realităþilor.

⁸⁹ GazMur., 1933, nr. 24, 186.

⁹⁰ De fapt abia după a. 1930 s-a încercat şi inceput cercetarea mai sistematică, documentată, urmărind prin fişe individuale, „întocmirea unei statistici a populaþiei din jud. Odorheiu, Ciuc şi Treiscaune, spre a putea stabili (pe cît posibil mai precis) originea etnică a locuitorilor şi numărul românilor care din diferite cauze şi imprejurări au fost secuiaþi în ultimele decenii” (NmN., 1934, nr. 15—16, 23 XII, p. 5). Lipsa

apreciabile din cauză mai întii că (lipsind o documentare corectă și completă, exhaustivă, servind drept justificare precisă social-istorică și juridică), din capul locului nu se putea recuperă în cîțiva ani sau două decenii ceea ce se pierduse treptat în două veacuri printr-o acțiune îndelungată, perseverentă, în condiții deosebit de favorabile politico-juridice, economice și culturale cum au fost cele care însoțeau integrarea lenta în comunitatea socială și etno-lingvistică secuiască a maselor rustice românești, care fuseseră lipsite de formele organizării politice și culturale proprii, despodate de instituții școlare și eccluzastice în limba națională, deci fără forță colectivă de rezistență la presiunea maghiarizatoare. De fapt, în a. 1918, în cele mai multe sate procesul deznaționalizării (cel puțin în ce privește limba vorbită) era consumat demult, încheiat și ireversibil, — după ce lăsase abia cîteva amintiri despre „foștii români”, ruine de biserici pustii, confesiunea orientală sau amintirea ei, locuri sau nume de cimitire românești uitate în paragină, antroponime maghiarizate ca formă și terminație, al căror caracter românesc rezulta uneori numai pentru filologi și arhivari. În cele mai multe locuri, acțiunea (apărind ca ceva artificial, anacronic, chiar absurd) ar fi trebuit luată de la început, ca „de la alfa”, — căci ea nu se mai exercită propriu-zis asupra celor pe care-i maghiarizaseră stăpini feudalii și aparatul burocratic cu bisericile ungurești în veacurile XVIII—XIX și care (dacă, atunci, ar fi existat mijloace de contracarare) mai repede și ușor puteau fi aduși „reromânați” decât fuseseră deznaționalizați acum un veac.

Acțiunea românească venea cu întirzire de un secol și nu se putea exercita asupra... mortilor, ci eventual asupra nepoților acestora, descendenții care fuseseră trecuți printr-o substanțială metamorfoză culturală și socială, fiind de fapt „alți oameni”, care sub influența educației și propagandei de cîteva decenii ușor apăreau nu numai ca „cei mai curați reprezentanți ai națiumii siculice”, ci unii dintre ei chiar dușmani înverșunați (după situație) ai poporului

insă, o catagrafie completă a tuturor punctelor unde există în veacurile XVIII—XIX și în urmă. În a. 1935 „se lucra la Ministerul Instrucțiunii [București] de acord cu celealte, ministere la un proiect unitar pentru reducerea românilor înstrelinați la sufletul neamului. Acest proiect va rezolva definitiv problema românilor deznaționalizați” (cf. GlasMUR, 1935, nr. 22, 1936, nr. 62, 63 etc.).

Din punctul de vedere științific-istoric care ne interesează aici este mai important — în chip firesc — nu „reromânarea”, adică revendicare și recuperarea pierderilor (interesante din punct de vedere politic și propagandistic), ci stabilirea adevărului obiectiv (pe cale documentară, în ansamblu și în detaliu, realitatea procesului maghiarizării, sat de sat, în fiecare perioadă și etapă; se stabilește astfel, în primul rînd, permanența și continuitatea elementului autohton românesc în toată Transilvania, pînă la Carpați și în afara lor).

din care și trăgeau obîrșia (ca Ráduly-Radul L. la Chileni, supra, p. 118; ori ca unii din valea Nirajului, p. 74). Atare situație, tristă dar adevărată, lăsă impresia că „reromânarea” n-ar fi fost o acțiune de recuperare firească, justă, ci o simplă „românizare” brutală, abuzivă, a unor „secui neaosă” (secui artificiali, cum s-a văzut și bine se știa de toată lumea, români care nu mai vorbeau românește, cei mai mulți poate nici măcar nu mai știau clar că sunt ori au fost odată români), stîrnind reacțiunea unor elemente conducețoare sovine, locale (mai ales preotimea ungurească și aristocrația, politicienii, capabili să prezinte totul ca „fictiune romantică a propagandei românești”, asemenea deputatului Pál G.). Dar populația secuizată din multe sate (ca : Eliseni, Cușmed, Simonești, Filiași, Gagiu, Sălaș, Bețești, Atid, Bodogaia etc.) cerea insistență în repetate rînduri autorităților românești să fie ajutată spre a reveni la obîrșie; nu în toate cazurile a primit ajutorul cerut, sprijinul material și moral din partea guvernelor burgheze și a burocratiei administrative din Secuime. În cuprinsul unei singure generații „reromânarea” nu s-ar fi putut realiza pe deplin ori măcar în proporție cît de cît apreciabilă (apropiată de dimensiunile adevărate ale maghiarizării treptate și profunde, în curs de cel puțin 3—4 generații, din veacul al XIX-lea). Ea apărea ca foarte complexă, în unele zone chiar imposibilă nu numai din cauza atmosferei de confuzie în orientarea și organizarea național-politică a României din a. 1920—40 (cu plaga politicianismului sectarist și afacerismului — mai ales la Tîrgu Mureș —, a indiferenței guvernelor, a partidelor⁹¹ și a multor organe de stat ale burgheziei și moșierimii românești, gîlceava confesională între chiriarhii români mai ales în Mureș și Odorhei), ci din situația obiectivă, a condițiilor istorice date, și n-ar fi fost realizabilă nici chiar adoptând mijloacele superioare și metode energice, brutale, mult mai eficiente cu care feudalismul și statul ungur cu bisericile ungurești destăiturașera acțiunea lor nefastă în ultima etapă a maghiarizării (veacurile XIX—XX). De altfel, deznaționalizarea românilor în Secuime nu a incetat peste tot în a. 1918, ci a continuat în unele locuri și după acea dată, spre a fi reluata cu violență și cruzime sporite în perioada ocupării horthyste (1940—1944).

Sarcinile cercetării. Este evident și inutilă să repetăm faptul (subliniat de mulți cercetători români) că studiul istoric al situației demografice — adică al populației mixte secuiești și românești maghiarofone, din care s-a alcătuit aşa-zisul „bloc secuiesc” — în estul

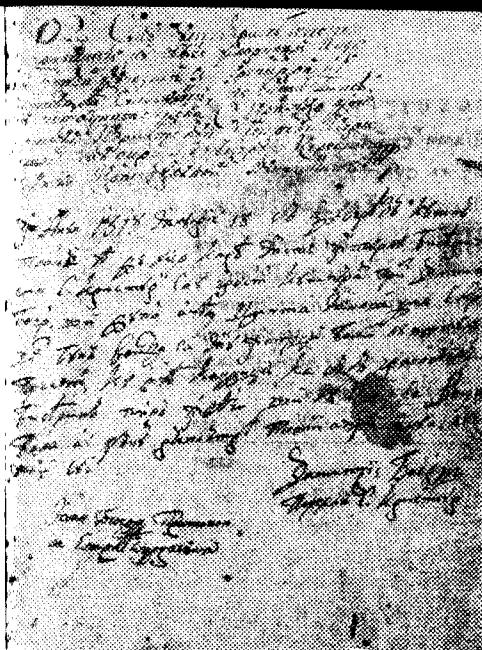
⁹¹ Majoritatea politicienilor din România Mare (a. 1918—1940) erau indiferenți față de problema românilor din Secuime (secuizații), nu numai miniștrii ca un C. Argetoianu, dar și unii „naționaliști” ardeleni ca poetul Octavian Goga și alții.

Transilvaniei, va fi necesar să se face la fiecare localitate în parte, „...studii temeinice de amârunt riguros controlat să lămurească toate datele problemei. Este de mirare cum de nu abundă studiile în această direcție”, relevă în a. 1933 un gazetar mureșan (supra, p. 135). Se va ține seamă de *toate* elementele documentare în fiecare etapă, astfel: cele mai vechi în formă iții sau indicii (cf. supra, p. 44–52) și date statistică din veacul al XVIII-lea; datele statistice din veacul XIX-lea, indicații asupra caracterului mixt ori a simplei prezențe și coexistențe a elementului popular secuiesc și a celui românesc (Sematismele; Lenk s.a.); prezenta unor costonuri și materiale arheologice ori resturile lor, ruinele (biserici, clopotnițe, cimitire etc.); cărți vechi⁹² și documente⁹³, antroni pominem atestate documentar în urbarii, conscripții, matricole, scrisori, epitafe, construcții, porți⁹⁴, obiceiuri, produse mestesugărești etc., ori semnalate în literatură, scrisori, presă, respectiv vii și curente azi la populația secuiască ungarofonă; topomini a (locuri, dealuri, văi etc.); situația confesiunilor în veacurile XIX–XX; informații și tradiții ca și orice reminiscențe despre apartenența elementelor ori a satelor ungarofoane; idiomatic vorbit acum ori în trecut (cuvinte, expresii, formule, calculi); studiul antroponimelor românești (slavo-române), cazurile de traduceri și înlocuiri cu nume ungurești, care sunt deosebit de semnificative; obiceiuri, practici, datini, portul etc. Asemenea date și materiale sunt în primul rînd interesante și de mare importanță pentru adevărata *istorie a așezărilor și a populației* în ansamblul teritoriului Secuimii; fără ele (adică fără de faptele restabilește pe baza documentară ce nu are de făcut incriminări, nu caută rectificări imediate și reparări, nici responsabilități ori „sancțiuni”, care ar fi anacronice și absurde), trecul și structura reală a acestei zone ar fi nu numai lacunară și ero-

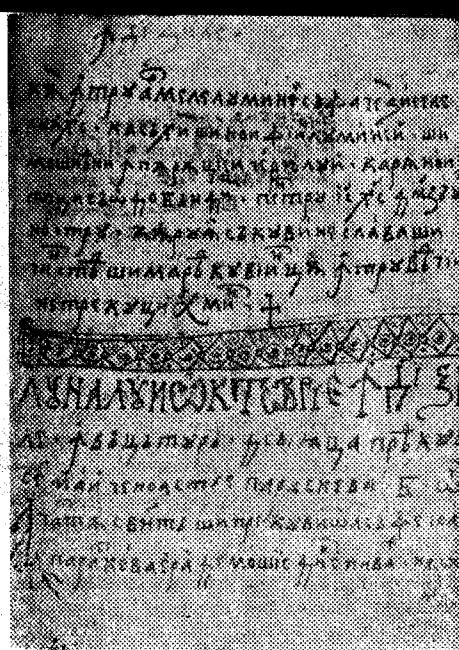
⁹² MemIst., III, XVII, p. 222–231 (N. Iorga); N. Sulicea supra.

⁹³ „Ceea ce trebuie făcut, răbdător și migalos, în largi proporții, este o indoită operă: orice carte din Ardeal, mai ales din asemenea părți, trebuie scotocită și notițele de pe ea clasate și publicate... Dar pe alături, o statistică generală a tuturor regis- trelor și pieselor din arhivele publice și mai ales judecătoriilor nu trebuie să intirzie, însă întîndu-se funcționarii (uneori fără simțul răspunderii lor) că ei nu au dreptul de a distruge sau vinde acest material, care ne poate ajuta să reconstituim viața unui neam împiedicat așa de multă vreme (aproape două milenii) de a ieși la plină lumină și publicitate. Căci istoria românilor din Ardeal trebuie scrisă sat de sat, cu preoții și țărani lor, ca să se vadă că *am fost și cum am fost*” (MemIst., III, XVIII, p. 231, Iorga).

⁹⁴ De ex. Huszka József, *A székely ház* [Gasa secuiască], Budapest, 1895, 96 p. în 4°, cu teorii aberante despre elemente constructive (poarta etc.) aduse din Asia dar cu unele nume românești de secui: Bogdán, Bokor, Koszta, Mihalyko, Vaszi etc.

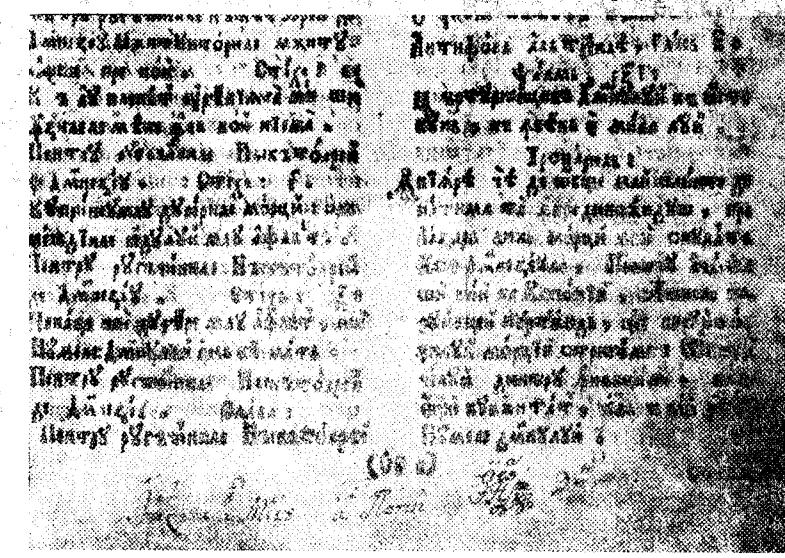

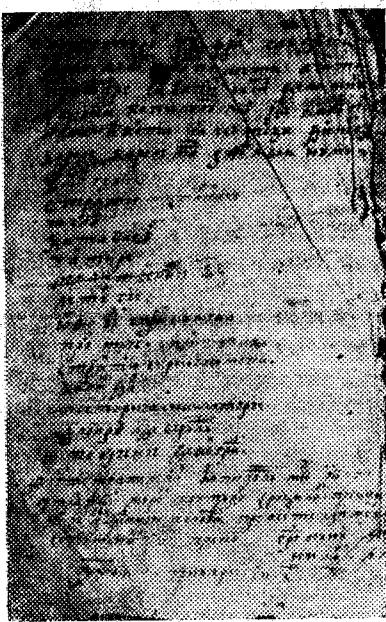
46 Însemnare de cumpărare pe Strasnicul de Blaj (1773), în 1802, pentru biserică românescă din Cristuru Secuiesc (Col. mănăstirii Toplița)

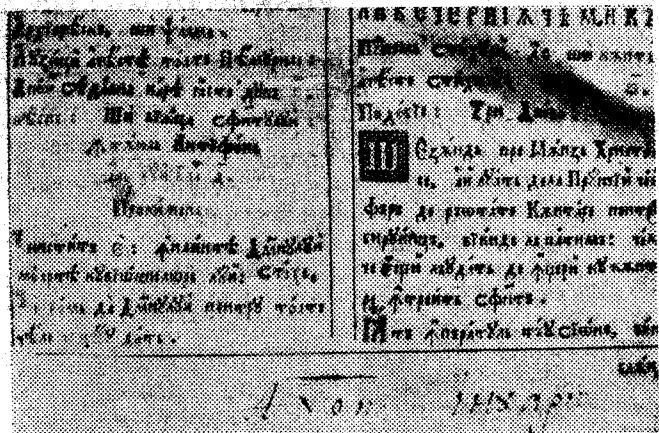
48 Prăznicar-manuseris (inceputul sec. XVIII), de la Ciucsegeorgiu (Col. mănăstirii Toplița)

47 Strasnic (Blaj, 1773), de la Portumberii Mari cu semnătura popu- Ionasc din loc. (Col. mănăstirii Toplița)

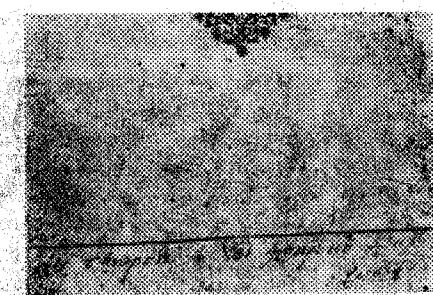
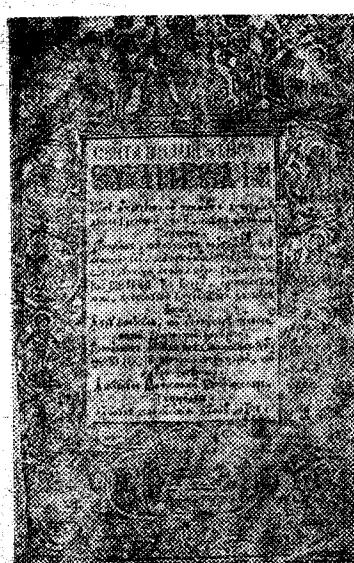

49-50 Strasnic (Blaj), de la Ciucsin-georgiu, cu data 1778 cind este lăsat moștenire de popa Bucur fiilor săi (Col. mănăstirii Toplița)

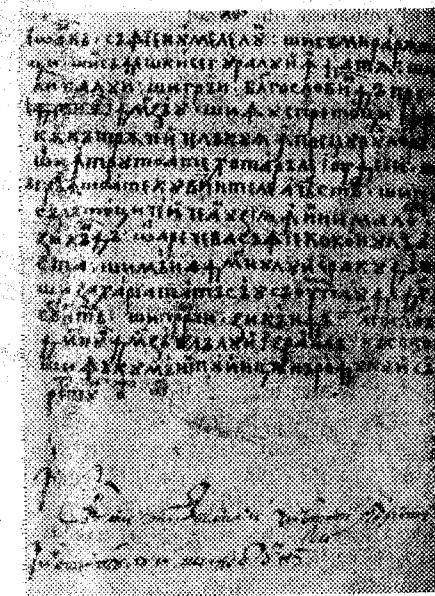

Strasnic
Ciucsin-georgiu

EVANGELIA DE BUCUREȘTI
București, 1862, cu inscri-
cione credințioșilor
Toplița. Ipsi locuitori
III Sfânta apărătoare Ivara
Ivara, în hram părtășită
de preotul Vasileț număr
mărturie, către credințorii
neamului său și poporului său
de strămoșii săi.
Iată hrisostola eccliei, de

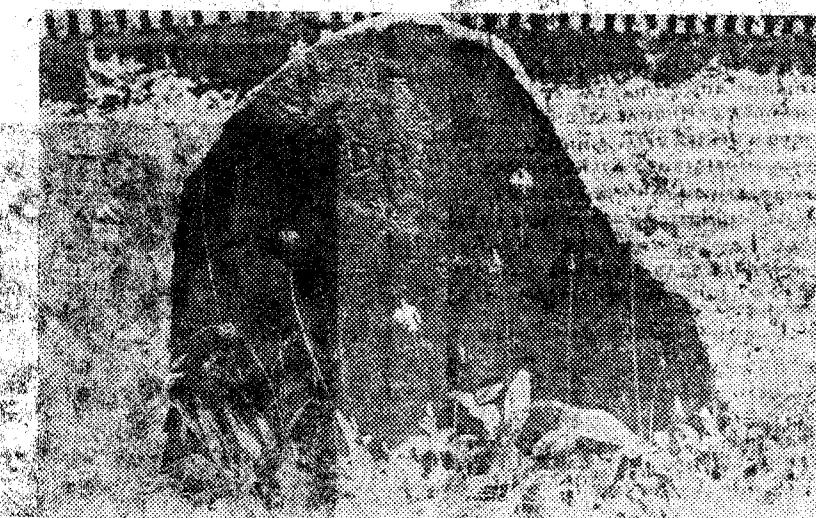
51-52 Filă de titlu din Evanghelia de București (1862) cu însemnarea credințioșilor de la Subcetate (Col. mănăstirii Toplița)

53 Evanghelițe-manuscris (începutul sec. XVIII) de la Cason-Imper care a circulat în Ghelința, Costeu și Cason (Col. mănăstirii Toplița)

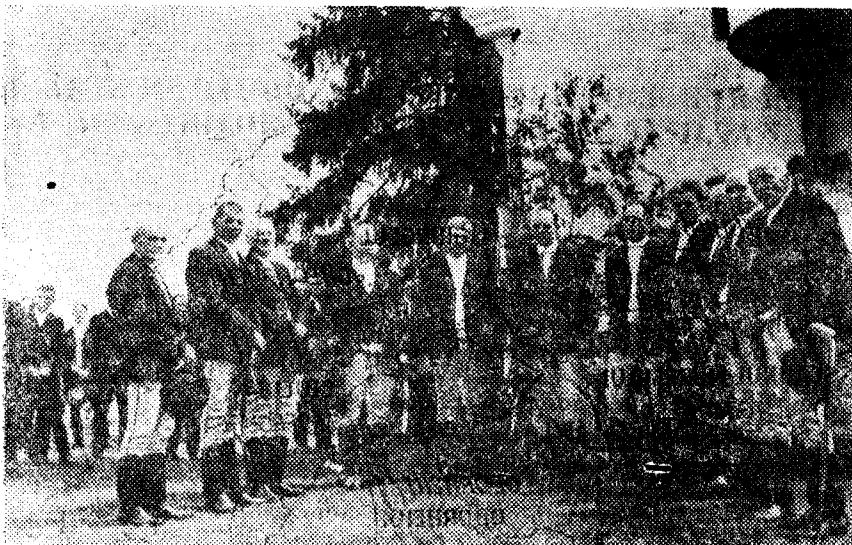
54 Familie românească din Pănet (Arh. St. Fil. Tg. Mureș)

56 Piatră funerară din cimitirul românesc din Pănet (Arh. St. Fil. Tg. Mureş)

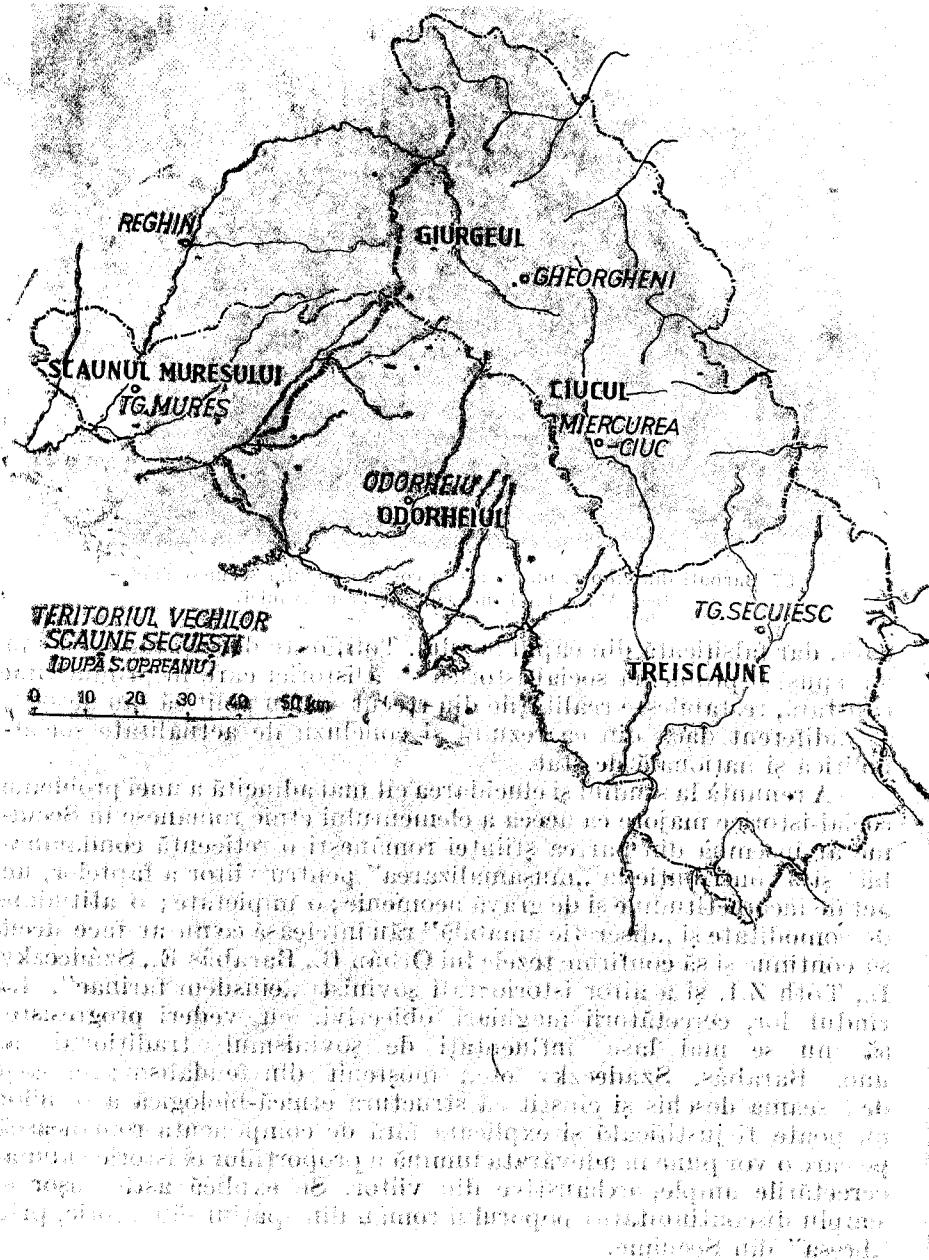
55 Piatră funerară din cimitirul românesc din Pănet
(Arh. St. Fil. Tg. Mureş)

57 Bărbați din Impăr, îmbrăcați în costum popular secuiesc (Fotooteca Muzeului Etnografic al Transilvaniei)

nată, dar falsificată din capul locului. Totul este deci și rămîne (cum s-a spus) o problemă social-istorică — a istoriei care în primul rînd constată, restabilește realitățile din trecut —, și politică sau de stat, — indiferent dacă din ea rezultă și concluzii de actualitate social-politică și națională de stat.

A renunță la studiul și elucidarea căt mai adîncită a unei probleme social-istorice majore ca aceea a elementului etnic românesc în Secuime ar însemna din partea științei românești o retinență condamnabilă și o contribuție la „mușamalizarea” pentru viitor a faptelor, un act de incorrectitudine și de gravă neomenie; o împietate; o atitudine de comoditate și „discreție amabilă” rău înțeleasă ce nu ar face decât să continue și să confirme tezele lui Orbán B., Barabás E., Szádeczky L., Tóth Z.I. și a altor istoriografi șoviniști „eiusdem farinae”. La rîndul lor, cercetătorii maghiari obiectivi, cu vederi progresiste, să nu se mai lase influențați de șovinismul tradițional al unor Barabás, Szádeczky etc., moștenit din feudalism; ci să-și dea seama deschis și cinstit că structura etnică-biologică a secuilor nu poate fi justificată și explicată fără de componenta românească pe care o vor pune în adevărata lumină a proporțiilor ei istorice numai cercetările ample, exhaustive din viitor. Se explică astfel ușor și simplu discontinuitatea poporului român din spațiul său istoric, prin „breșa” din Secuime.

III. ALTE MĂRTURI ALE ORIGINII ETNICE ROMÂNEȘTI A AȘEZĂRILOR DIN SUD-ESTUL TRANSILVANIEI

de Ioana Cristache-Panait

Pe alocuri, în susținerea temei sale, Ion I. Rusu a simțit și mărturisit lipsa stringerii laodaltă și a altor categorii de dovezi privind originea etnică a așezărilor din Secuime, a existenței altădată a unei numeroase populații românești, băstinașe. Componentele unei astăzi categorii au fost, clar numite și enumerate la subpunctul: *Sarcinile cercetării*, din capitolul II. Ele se grupează, pe scurt, în izvoare scrise (îndeosebi cărți vechi) și construcții, existente sau vestigiile lor (biserici, clopotnițe, porți, cimitire și.a.). Asupra lor, cît și a evidențelor asemănări dintre viața socială a secuiului și aceea a românului, vădite în habitat, obiceiuri, tradiții și.a., atenția a fost îndreptată cu multe decenii în urmă¹, dar împlinirea sistematică a adunării lor „sat de sat”, nu s-a înfăptuit. De atunci un nou val răuvoitor și distrugător², a luat cu sine un noian de astfel de documente. Cu atât mai mult se impune sporirea atenției și răspunderii față de cele ce au supraviețuit și care, prin adinca și larga lor semnificativitate, pot suplini și totodată evoca prețioasele pierderi. Din acest gind izvorăște capitolul de fată, fără a avea însă putință de a cuprinde toate dovezile, de același gen, rămase de la comunitățile românești din Secuime. Martorii aduși cauzei date, asigură respectivei narăriuni

¹ N. Iorga, *Acte românești din Ardeal privitoare, în cea mai mare parte la legăturile secuilor cu Moldova*, în *Bulet. Com. Ist. a României*, vol. II, București, 1916, p. 181 – 191; Idem, *Memorile Sec. Ist.*, III, XVIII, p. 222 – 231; S. Opreanu, *Secuizarea românilor prin religie*, Cluj, 1927; Idem, *Printre români săcuizași*, în *Graful românesc*, I, 1, 1927, p. 8 – 13; Idem, *Ținutul secuilor*, Cluj, 1928; Simion Mehedinți, *Cadrul centropo-geografic*, în *Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul, 1918 – 1929*, Cluj, 1929, I, p. 599; C. Petranu, *Influence de l'art populaire des roumains sur les autres peuples de Roumanie et sur les peuples voisins*, în *Ars Transsilvaniae*, Sibiu, 1944, p. 241 – 265; Idem, *Contribution complémentaire*, p. 283 – 298; N. Silică, *Contribuții la istoria vechei elementului românesc și a circulației cărții românești în regiunile săcuizate*, în *Reînvierea*, II, 1938.

² Ioan N. Ciolan, *Transilvania ultima prigoană maghiară*, Edizioni Europa, Roma, 1980; M. Fătu, *Biserica românească din Nord-Vestul ţării sub ocupația horthystă 1940 – 1944*, București, Ed. Institutului Biblic, 1985.